

GLASOV

MLADIH

*Rodna ravnopravnost
i socijalna kohezija na
Zapadnom Balkanu*

YOUTH

Inclusion, Equality & Trust

GLASOVI MLADIH

Rodna ravnopravnost i socijalna kohezija na Zapadnom Balkanu

PRIZNANJA

Provođenje studije „Glasovi mladih: Rodna ravnopravnost i socijalna kohezija na Zapadnom Balkanu“ je doista bio zajednički napor omogućen zahvaljujući doprinosima, uvidima i smjernicama brojnih partnera/ica i mladih pojedinaca kojima se od srca zahvaljujemo.

Studiju u okviru regionalne inicijative Ujedinjenih nacija „Mladi za inkluziju, jednakost i povjerenje“ proveo je UN Women. Regionalna inicijativa se implementira od strane UNDP-a, UNFPA, UNESCO-a i UN Womena.

Svoju najdublju zahvalnost upućujemo mladim istraživačima/cama zaduženim za izradu lokalnih istraživačkih radova, koji su radili pod cijjenjenim nadzorom Vodeće istraživačice profesorice Zilke Spahić-Šiljak, autorice regionalnog rada, te uz podršku Više istraživačice dr Mary Drosopoulos. Istraživački tim čine Liri Kuçi, dr Nataša Vučenović, Hana Bacaj, Sara Milenkovska i dr Rodoljub Jovanović.

Također želimo da odamo priznanje za doprinos Lattanzio KIBS i BST Impact. Lattanzio KIBS, kojeg su predstavljali Luca Cuzzocrea, Elisa Maria Soru, Alessandra Gatti i Riccardo Vino pružili su ključnu podršku u menadžiranju projekta, upravljajući procesima prikupljanja i analize podataka, organizirajući više virtualnih i osobnih događaja i osiguravajući dizajn i vizualni identitet za regionalni istraživački rad. BST Impact, kojeg su predstavljale Silvia Scozia i Giulia Biselli, podržao je istraživanje koordinirajući i vodeći istraživački tim kroz aktivnosti projekta, uključujući savjetovanje o osmišljanju studije, istraživačkim pitanjima, strukturi, izradi i uređivanju istraživačkih radova.

Želimo da izrazimo našu zahvalnost na neprocjenjivom doprinosu i nepokolebljivoj podršci g. Michele Ribotta i gđe. Danjela Celaj iz UN Women Albanija, kao i g. Thomas Jackson iz UNDP Srbija. Svoju najdublju zahvalnost također upućujemo našim cijenjenim kolegama u UN Women u projektnoj regiji, koji su velikodušno podijelili svoje vrijedne uvide i povratne informacije tokom pripremne faze istraživanja.

Zahvalnost se također upućuje svim posvećenim studentima/cama, profesionalcima/kama i akterima/kama civilnog društva koji su postupali kao mladi recenzenti/recenzentkinje nacrtu lokalnih istraživačkih radova dajući vrijedne doprinose timu: Xhenson Cela, Paola Gosa, Nikola Kandić, Sajra Kustura, Agon Rexhepi, Elvana Shala, Teodora Mileska, Elena Saveska, Veso Damjanović, i Ljubica Darković.

Posebno se zahvaljujemo članovima/članicama tima koji su podržali angažman mladih iz cijele regije: Esmeralda Doku, Xheni Hatillari, Ivana Kulic, Jovana Marjanovic, Ajna Jusic, Jadranka Milicevic, Sara Vukicevic, Klevisa Kapo, i mnogim drugima koji su pružili vrijednu podršku tokom projektnih aktivnosti.

Osim toga, zahvaljujemo se na doprinosima i perspektivama svih mladih koji su učestvovali u istraživanju i koji su podijelili svoje stavove i perspektive u anketi, grupnim diskusijama i intervjuima.

Na kraju, želimo da odamo priznanje za velikodušnu podršku Fonda Ujedinjenih nacija za izgradnju mira. „Glasovi mladih: Rodna ravnopravnost i socijalna kohezija na Zapadnom Balkanu” je u potpunosti finansiran kroz njihovu podršku.

Youth 4 Inclusion, Equ

Izjava o odricanju odgovornosti: Ovo istraživanje podržala je organizacija UN Women, u okviru regionalne inicijative Ujedinjenih nacija „Mladi za inkluziju, jednakost i povjerenje“ koju finansira Fond generalnog sekretara UN-a za izgradnju mira, a implementiraju agencije i uredi UN-a predvođeni Programom Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Srbiji, u suradnji sa UNDP-om, UNFPA-om, UNESCO-om i UN Womenom. Sadržaj ove publikacije, kao i rezultati predstavljeni u njoj, iznose stavove autora/autorice za svoje odgovarajuće odjeljke, koji su radili pod nadzorom Lattanzio KIBS-a, i ne odražavaju nužno stavove Fonda generalnog sekretara UN-a za izgradnju mira, Ujedinjenih nacija i UN Womena.

Authori/ce: Zilka Spahić Šiljak, Liri Kući, Nataša Vučenović, Hana Bacaj, Sara Milenkovska, Rodoljub Jovanović

Izgled i dizajn: HL Branding

© 2023 UN Women. Sva prava zadržana

SADRŽAJ

SAŽETAK	8
UVOD	14
1. METODOLOGIJA	18
1.1 Participativni pristup	19
1.2 Cilj istraživanja, glavne teme i pitanja	20
1.2.1 Pregled literature i teorijski pristupi	22
1.2.2 Regionalne online konsultacije	24
1.3 Uzorak istraživanja	27
1.3.1. Kvantitativna anketa i analiza podataka	28
1.3.2. Kvalitativno istraživanje	30
1.4 Etika	34
1.5 Ograničenja	36
2. IZAZOVI RODNE RAVNOPRAVNOSTI I SOCIJALNE KOHEZIJE U REGIJI	40
2.1 Percepcije mladih o rodnoj ravnopravnosti i socijalnoj koheziji	44
2.2 Faktori koji podržavaju rodnu ravnopravnost i socijalnu koheziju	48
2.3 Međugrupni odnosi i socijalna kohezija	54
2.4 Utjecaj negativnog naslijeđa prošlosti	60
3. PREPREKE RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI I SOCIJALNOJ KOHEZIJI IZ PERSPEKTIVE MLADIH	66
3.1 Rigidne rodne uloge i stereotipna rodna očekivanja	66
3.2 Rodno zasnovano nasilje	70
3.2.1 Uticaj militariziranih maskuliniteta na stepen nasilja nad ženama	72
3.2.2 Utjecaj pandemije Covid-19 na pojavu ili ozbiljnost slučajeva rodno zasnovanog nasilja	76
3.2.3 Iskustva nasilja i diskriminacije	77
3.3 Diskriminacija i govor mržnje	80
3.4 Proliferacija polarizirajućih identitetskih govora	82
4. PERCEPCIJE MLADIH O JAVNIM INSTITUCIJAMA	88
4.1 Jednake prilike u obrazovanju i zapošljavanju	89
4.2 Promoviranje rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije	90
4.3 Zastupljenost žena u političkoj areni	92

5. UPOTREBA TEHNOLOGIJE ZA RODNU RAVNOPRAVNOST I SOCIJALNU KOHEZIJU: RIZICI I MOGUĆNOSTI	96
6. PREPORUKE MLADIH	100
ZAKLJUČAK	106
LOKALNI ISTRAŽIVAČKI RADOVI	109
LITERATURA	110

SPISAK SLIKA I FIGURA

<i>Slika 1. Ciljevi i metodologija istraživanja</i>	18
<i>Slika 2. Uzorak istraživanja u kvalitativnim i kvantitativnim istraživanjima</i>	27
<i>Slika 3. Demografski pregled ispitanika/ca ankete</i>	28
<i>Slika 4. Demografski pregled sudionika/ca konsultacija</i>	33
<i>Slika 5. Oblak riječi za socijalnu koheziju</i>	12
<i>Slika 6. Oblak riječi za rodnu ravnopravnost</i>	13
<i>Figura 1. Faktori koji pomažu jačim i pravednijim društvima</i>	48
<i>Figura 2. Međugrupno povjerenje i ponašanje (I)</i>	54
<i>Figura 3. Međugrupno povjerenje i ponašanje (II)</i>	57
<i>Figura 4. Povjerenje zajednice i pristupno ponašanje (III)</i>	59
<i>Figura 5. Percepcije mladih o različitim očekivanjima za muškarce i žene</i>	66
<i>Figura 6. Percepcije mladih o nasilju u porodici</i>	71
<i>Figura 7. Iskustva diskriminacije u marginaliziranim zajednicama</i>	80
<i>Figura 8. Percepcije mladih o pokretima protiv rodne ravnopravnosti</i>	82
<i>Figura 9. Percepcije mladih o faktorima koji bi pomogli u postizanju rodne jednakosti</i>	90

Inicijativa Ujedinjenih nacija ‘Mladi za inkluziju, jednakost i povjerenje’¹ ima za cilj **osnaživanje mladih ljudi da se uključe u konstruktivne narative, ojačaju interkulturalni dijalog, inkluziju i rodnu ravnopravnost, te izgrade međusobno razumijevanje i povjerenje** u regiji. Regionalno istraživanje, koje implementira UN Women i koje je zajednički osmislilo, provelo i razvilo pet mladih istraživača/ica iz Albanije, Bosne i Hercegovine (BiH), Kosova², Sjeverne Makedonije i Srbije, ima za cilj da istraži veze između razvoja mladih, rodne ravnopravnosti i izazova socijalne kohezije u regiji³. Kao **prvo istraživanje koje je u potpunosti osmišljeno i vođeno mladima u regiji**, dalo je istraživačima/cama vlasništvo nad studijom i otvorilo prostor za njihov doprinos na osnovu iskustava istih na terenu.

Participatorna studija usvojila je **mješoviti metod istraživanja** kombinirajući stolno istraživanje, kvantitativno i kvalitativno prikupljanje podataka. Studija je okupila **više od 1200 mladih** iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova, Sjeverne Makedonije i Srbije, starosti 18–30 godina, koji su učestvovali u dvije regionalne online konsultacije, jednoj licem u lice regionalnoj konsultaciji, jednoj online anketi, pet lokalnih konsultacija i petnaest individualnih dubinskih intervjua.

Sljedeći **ključni nalazi istraživanja** proizašli su iz regionalne analize prikupljenih kvantitativnih i kvalitativnih podataka.

¹ Ovaj istraživački projekat finansiran je od strane Fonda UN-a za izgradnju mira, a sprovode ga UNDP, UNFPA, UNESCO, UN Women, te relevantna ministarstva, općinska i omladinska vijeća, omladinske političke stranke, mediji, akademske i kulturne institucije, te organizacije civilnog društva.

² Sva pozivanja na Kosovo treba shvatiti u kontekstu Rezolucije 1244 (1999) Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija.

³ Uočene razlike između muškaraca i žena nisu se smatrale relevantnim za cilj Regionalnog dokumenta, za pružanje inkluzivne prezentacije percepcija mladih o pitanjima koja se proučavaju.

- Socijalna kohezija i rodna ravnopravnost povezane su sa osnovnim vrijednostima šireg diskursa **o ljudskim pravima, demokratiji, socijalnoj pravdi i solidarnosti**.
- Mladi sudionici/e ne percipiraju veoma visok nivo socijalne kohezije ili rodne ravnopravnosti u svojim zajednicama.
- Mladi sudionici/e, identificiraju **negativna naslijeđa** prošlosti kao daleko glavne faktore koji ometaju rodnu ravnopravnost, čak još šire socijalnu koheziju. Konkretno, takva negativna naslijeđa poprimaju oblike **izolacije, straha, međugeneracijskog nepovjerenja, kao i hegemonistički militarizirane muškosti** povezane s ostacima mentaliteta *'mi' protiv 'njih'*. Nadalje, ona se ogledaju u kulturnim i patrijarhalnim normama koje doprinose društvenom otporu ka poboljšanju i emancipaciji. Kao posljedica toga mogućnosti su ograničene i napredak ka rodnoj ravnopravnosti je ugušen.
- Analiza međugrupnih odnosa pokazuje neke ohrabrujuće rezultate, **sa visokim prijavljenim stopama prijateljstva između različitih etničkih i/ili vjerskih grupa**. Međutim, rezultati također ukazuju na **povećanu socijalnu distancu kako se povećava intimnost odnosa**.
- Uz jednak pristup obrazovanju i mogućnostima na tržištu **rada, rodna ravnopravnost je prepoznata kao važan faktor u izgradnji jačih i pravednijih društava**. Međutim, studija je otkrila i određeni skepticizam u pogledu inicijativa za rodnu ravnopravnost, jer se u nekim slučajevima smatraju kontraproduktivnim, u smislu da doprinose daljoj polarizaciji.
- Pozitivne pravne norme zvanično garantuju ravnopravnost, međutim sudionici/e su priznali **nedostatak uspostavljenih mehanizama za istinsku implementaciju postojećeg zakonodavstva** koji bi trebao osigurati rodnu ravnopravnost.
- **Diskriminacija i govor mržnje** su prilično česte pojave, bilo direktno doživljene, osvjedočene, ili i doživljene i svjedočene od strane mnogih ispitanika/ca u kvantitativnoj studiji. Rasa i/ili etnička pripadnost, društveni status, spol i seksualnost bili su najčešće osnove za govor mržnje i/ili diskriminaciju sa kojom su se suočili ispitanici/e. Kvantitativna analiza je pokazala da se žene i manjinske grupe mnogo češće suočavaju sa diskriminacijom i govorom mržnje u svim navedenim kategorijama.
- Učesnici/e su pokazali **svijest o rodno zasnovanom nasilju** kao problemu u njihovim zajednicama koji negativno utiče na socijalnu koheziju i dobrobit mladih. Mladi su naglasili **ulogu militarizirane i toksične muškosti u održavanju nastavka rodno zasnovanog nasilja**, normalizaciji određenih ponašanja i nedostatka svijesti o tome šta predstavlja

rodno zasnovano nasilje. Također je istaknuta uloga medija i društvenih medija u održavanju narativa koji normaliziraju i minimiziraju problem nasilja u porodici i njegovih razornih posljedica.

- **Postojeći sistemi podrške žrtvama su nedovoljni**, isto kao i institucionalni odgovori, što dovodi do osjećaja uzaludnosti kada je u pitanju prijavljivanje slučajeva rodno zasnovanog nasilja. Također, primjetna je **stigma i stid koji se vezuju uz progovaranje o rodno zasnovanom nasilju** koje su istakli sudionici/e, te su i sami uglavnom bili nespremni da dijele svoja specifična iskustva rodno zasnovanog nasilja.
- **Uticaj pandemije Covid-19 na rodno zasnovano nasilje prvenstveno se smatrao posredničkim faktorom:** percepcija mladih je bila da je uslijedilo dodatno pogoršanje pitanja kao što su izolacija, širenje dezinformacija, problemi mentalnog zdravlja, kolapsi u funkcionisanju relevantnih sistema institucionalne podrške koji su doveli do negativnih efekata Covid-19 na socijalnu koheziju općenito, a posebno na porast rodno zasnovanog nasilja.
- Mladi sudionici/e su pokazali oštru **svijest o rigidnim patrijarhalnim rodnim normama duboko ukorijenjenim u tkivu društva**, kao i o granicama i preprekama koje one postavljaju njihovoj vlastitoj generaciji. Starije generacije se posmatraju kao

čuvari i prenosioci ovih normi, koje mladi identificiraju kao dio porodičnog odgoja i primarne socijalizacije.

- **Obrazovanje igra važnu ulogu u nastavku i jačanju rigidnih rodni normi**, kao i u sistemu u kojem rodno zasnovano nasilje može postati normalizovano. To je zbog, na primjer, narativa koji održavaju tradicionalne rodne norme za ponašanje učenika/ca, kao i rodnostereotipnih budućih izbora u obrazovanju/karijeri, nedostatka nastavnog plana i programa koji bi se bavio stvarima kao što su rodna ravnopravnost, seksualno obrazovanje i pristanak; osim toga, škole mogu biti mjesta za najranije pojave ponašanja (kao što su učenici koji neprikladno dodiruju učenice), ali ipak sistemi za rješavanje takvih problema ne postoje.
- Nedostaje **odgovarajuće seksualno obrazovanje, kao i vaspitanje djece i mladih o temama kao što su spol i mentalno zdravlje**, što doprinosi akumulaciji negativnih efekata rigidnih patrijarhalnih normi i normalizaciji štetnih ponašanja.
- Mladi su također pokazali **svijest o proliferaciji polarizirajućih govora o identitetu u medijima i društvenim medijima**. Mnogi su istakli da pokreti – i lokalni i međunarodni – koji promovišu poruke koje sadrže etnonacionalističku/populističku retoriku ili diskriminaciju manjina, nose sa sobom i promociju rodne nejednakosti i diskriminacije žena i LGBTQIA+ pojedinaca.

- Mladi pokazuju **nizak stepen povjerenja u javne institucije, političare/političarke i vjerske institucije.**

- Mladi percipiraju **ekstremnu nejednakost kada je u pitanju pristup obrazovanju i prilikama u zapošljavanju u odnosu na žene i djevojke, kao i na druge manjinske grupe, kao što su migranti, osobe sa invaliditetom i Romi.**

- **Povećano učešće žena u politici i ključnim pozicijama u donošenju odluka** može podstaći napredak i skrenuti više pažnje na perspektive i potrebe marginaliziranih grupa. Međutim, mjere koje promoviraju učešće žena u politici moraju imati za cilj stvarne promjene, a ne simbolične gestove ili popunjavanje kvota, koje ne pružaju platformu za glasove koji se bore za prava žena i govore o istima.

- **Utvrđeno je da tehnologija ima potencijal za pozitivne i negativne uticaje na socijalnu koheziju i rodnu ravnopravnost.** S jedne strane, iskustvo mladih s društvenim medijima naglašava njihov potencijal za širenje dezinformacija, sajber bulinga, promoviranje štetnih narativa, neregulisanog/podregulisanog i bez posljedica uznemiravanja i govora mržnje. S druge strane, postoje slučajevi u kojima su društveni mediji imali pozitivan uticaj u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja i

pružanju podrške žrtvama; naglašen je potencijal društvenih medija kao mjesta za mlade da organiziraju lokalne pokrete, razmjenjuju iskustva i daju glas i podršku marginaliziranim grupama.

- **Preporučuje se osnaživanje mladih da postanu lideri/ke zajednice** koji bi na kraju bili u stanju da se zalažu za systemske promjene, kao i da se više uključe u medije i javne institucije.

- **Podsticanje dijaloga, diskusije i kritičke refleksije** o ključnim pitanjima koja se odnose na jednakost i društvenu koheziju istaknuti su kao važan prvi korak. Sudionici/e su podijelili da su diskusije koje su bile dio ove inicijative pružile jednu takvu priliku i naglasile vrijednost stvaranja prostora za razgovor i rješavanje problema.

Uvidi stečeni iz studije pružili su vrijedne informacije o tome kako bi mladi iz cijelog regiona željeli da se rješavaju izazovi rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije. Bilo da se radi o implementaciji javnih politika, omladinskih kampanja i akcionih planova, akcijama civilnog društva ili individualnim omladinskim aktivističkim inicijativama korištenjem digitalnih alata, mladi učesnici/e su sa entuzijazmom učinili da se njihov glas čuje.

Inkluzivnije i pravednije društvo može se izgraditi samo kroz **dublje istraživanje utjecaja prošlih narativa na savremena pitanja, omogućavajući mladima da uče iz historijskih lekcija i grade budućnost utemeljenu na pravednosti i solidarnosti**. Iako su potpuno svjesni izazova sa kojima se suočavaju, mladi su pokazali veliki entuzijazam za njihovo rješavanje i snažnu volju da budu pokretači/ce promjena u svojim zajednicama.

“Od mene niko nikada nije tražio da kažem nešto o ovome!”

Sudionik lokalne konsultacije, Srbija

Ovo je izjava jedne mlade osobe iz diskusija tokom lokalnih konsultacija koja je prokomentarisala da se od mladih rijetko traži da kažu nešto o izgradnji mira, socijalnoj koheziji i učešću mladih u javnom životu i politici. Mladi su uglavnom isključeni iz procesa donošenja odluka, planiranja i kreiranja politike u regiji i rijetko su konsultirani i uključeni u procese pregovora o pitanjima održivog mira i socijalne kohezije. Iako imaju nešto značajno da kažu, njihovi glasovi se često zanemaruju.

U svjetlu ovoga, inicijativa Ujedinjenih nacija ‘Mladi za inkluziju, jednakost i povjerenje.’⁴ osnažuje mlade ljude da se uključe u konstruktivne narative, ojačaju međukulturni dijalog, inkluziju, rodnu ravnopravnost i stvore međusobno razumijevanje i povjerenje u regiji. Regionalna studija, implementirana od strane UN Womena i zajednički osmišljena, vođena i razvijena od strane mladih ljudi iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova, Sjeverne Makedonije i Srbije ima za cilj da istraži veze između razvoja mladih, rodne ravnopravnosti i izazova socijalne kohezije u regiji. Ovo je jedinstvena i prva studija koja je u potpunosti osmišljena i vođena mladima u ovoj regiji.

Na čelu studije bilo je pet mladih istraživača/ica, od kojih je svaki bio odgovoran za odgovarajuću zemlju i teritoriju. To su: Liri Kuçi (Albanija); dr Nataša Vučenović (Bosna i Hercegovina); Hana Bacaj (Kosovo); Sara Milenkovska (Sjeverna Makedonija) i dr Rodoljub Jovanović (Srbija); od kojih je svaki autor/ica posebnog priloga, u kojem se detaljno opisuje svaka faza studije, njihova zapažanja i zaključci. Rad su obavljali pod nadzorom glavne istraživačice, profesorice Zilke Spahić-Šiljak i uz podršku više istraživačice dr Mary Drosopoulos.

Debate o socijalnoj koheziji imaju specifičan razvoj i razumijevanje u svakom društveno-kulturnom i političkom kontekstu. Iako socijalna kohezija može postojati u patrijarhalnim društvima s hijerarhijskom dinamikom rodni uloga, Ujedinjene nacije i Evropska unija razvile su inkluzivne pristupe s naglaskom na jednakost, jednakim mogućnostima, različitosti i dobrobiti za sve građane (Astealarra, 2007). Prepoznali su da se socijalna, politička i ekonomska prava ne mogu u potpunosti ostvariti ako žene i muškarci, kao i ranjive grupe građana nemaju ista prava i mogućnosti. Rodna ravnopravnost je tako postala jedna od ključnih komponenti u diskusiji i politikama o socijalnoj koheziji. Globalizacija i postmoderni razvoj doveli su rodnu ravnopravnost u

⁴ Ovaj istraživački projekat je finansiran od strane Fonda UN-a za izgradnju mira, a sprovode ga UNDP, UNFPA, UNESCO, UN Women i relevantna lokalna ministarstva, općinska i omladinska vijeća, omladinske političke stranke, mediji, akademske i kulturne institucije i organizacije civilnog društva.

centar institucionalne pažnje, kao proprečni cilj koji treba uzeti u obzir u planiranju, osmišljavanju, implementaciji i mjerenju državnih politika, strategija i ekonomskog razvoja; međutim, u mnogim dijelovima svijeta, rascjepkanost, etničke podjele kao i politička i ekonomska polarizacija su se povećale.

Neki autori (Lopez, 2007; Blagojević, 2002) raspravljaju o „rodnom paradoksu socijalne kohezije“, pozivajući se na društveni fenomen kojeg karaktizira činjenica da su žene koje toliko ulažu u brigu i izgradnju odnosa i povjerenja istovremeno u porodici i društvu isključene i nemaju jednake mogućnosti kao muškarci. One koje se najviše bave neplaćenim radom koji je koristan za temelje socijalne kohezije ne uživaju sve beneficije socijalne zaštite. Socijalna kohezija se u regiji najviše istražuje u pogledu društvenih i političkih prava i socijalne distance (Majstorović i Turjačanin, 2013; Radovanović i Stojanović Gajić, 2013; Avirovic-Bundalevska, 2019;), dok se studije rodne ravnopravnosti (Danaj et.al., 2019, Demukaj et.al., 2019; Kuci 2021; Babović i Petrović, 2021, Spahić-Šiljak et.al., 2022) fokusiraju na čimbenike koji to ometaju. S obzirom na to da je ukrštanje rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije rijetko ispitivano, ova studija predstavlja prvu inicijativu vođenu mladima koja mjeri njihovu međusobnu povezanost.

Pet mladih istraživača/ica iz zemalja i teritorija obuhvaćeni projektom u fazi osmišljavanja istraživanja bili su uključeni u razvoj metodologije, kao i izradi pitanja za alate za prikupljanje podataka (anketa, pitanja za dubinski intervju i pitanja za grupne konsultacije). Iako je mladim istraživačima/cama ovo dalo vlasništvo nad istraživanjem, otvorilo je i prostor za njihov doprinos zasnovan na sopstvenom iskustvu na terenu.

Inovativni element ove studije posebno se oslanja na njenu potpuno participativnu prirodu. Studija usvaja pristup orijentisan na praksu kombinovanjem akademskog znanja sa iskustvenim znanjem i perspektivama sudionika/ca. Sami istraživači/ce su mladi iz regije koji i provode istraživanje i učestvuju u studiji, dajući svoje poglede iz prve ruke o ključnim istraživačkim pitanjima. Istraživači/ce su se kritički osvrnuli na vlastite predrasude i pretpostavke kako bi prepoznali potencijalni utjecaj njihove pozicije na proces istraživanja i rezultate.

METODOLOGIJA

1

1. METODOLOGIJA

Regionalno istraživanje predvođeno mladima, dok doprinosi akademskim raspravama o socijalnoj koheziji i rodnoj ravnopravnosti, ima za cilj da svojim rezultatima podrži izgradnju narativa zasnovanih na činjenicama i politikama informisanja i zagovaračkim naporima na Zapadnom Balkanu. Ovo poglavlje predstavlja cilj istraživanja, glavne teme, definicije, metode, uzorak, etička pitanja i ograničenja istraživanja. Inovativni dio i dodatna vrijednost ove studije je participativni istraživački pristup sa mješovitim istraživačkim metodom,

koji kombinira stolno istraživanje, kvantitativno i kvalitativno prikupljanje podataka. Mješoviti metod istraživanja (Berg, 2009, Creswell 2009) zahtjevan je i složen sa svojom filozofskom i teorijskom pozadinom, prikupljanjem i analizom podataka i uključuje triangulaciju podataka i unakrsnu verifikaciju, što pomaže u poboljšanju cjelokupnog istraživačkog procesa i validaciji rezultata. Ova metoda također omogućava istraživačima/cama da steknu sveobuhvatnije razumijevanje glavnih nalaza i njihovu primjenu u praksi.

Svrha, ciljevi i metodologija istraživanja

Slika 1. Ciljevi i metodologija istraživanja

1.1 Participativni pristup

Participativno istraživanje podrazumijeva saradnju u dizajniranju i provođenju istraživanja između istraživača/ica i pripadnika/ca ciljne populacije na koje se istražuju problemi, kao i onih ciljanih ili uključenih u realizaciju potencijalnih akcionih planova osmišljenih na osnovu zaključaka iz navedenog istraživanja. Naglasak je na pristupu odozdo prema gore, koji uzima u obzir lokalne perspektive, prioritete i potrebe (Jagosh et al., 2012; Waughn et.al., 2020).

Participativno istraživanje se može oblikovati kroz različite metodološke pristupe – fokus je na dizajniranju okvira koji odgovara ciljevima i fleksibilnom kontekstu istrage i razvija ključna pitanja i pristupe kroz proces ko-konstrukcije sa sudionicima/ama. Ovaj metodološki pristup uključuje osnaživanje, suradnju, refleksivnost i transformaciju (Pringle et.al., 2017.) i rezonira sa feminističkom istraživačkom metodom fokusiranom na suradnički pristup usmjeren na rješavanje *status quo* i donošenje promjena za žene i one koji nisu privilegirani (Westmarland i Bows, 2019; Van Ingen, 2020; Husanović, 2022). Širenje proizvodnje znanja od centra do margine je jedna od ključnih karakteristika participativnih pristupa istraživanju. Oni koji su isključeni iz privilegovanog centra za proizvodnju znanja dobijaju prostor da utvrde probleme koji ih pogađaju i da se izjasne o tome kako istraživački rad može biti djelotvoran i transformativan.

Ovu studiju karakteriše dvostruka uloga istraživača/ica: oni su i sudionici/e, kao predstavnici/e ciljnih grupa, koji žive i učestvuju u lokalnim zajednicama, pogođeni pitanjima koja se istražuju, i oni koji pišu i sprovode istraživački rad. U tom smislu, mladi istraživači/ce služe kao most između akademskog i proživljenog iskustva. Još jedna prednost ove dvostruke uloge u implementaciji studije je njihova sposobnost da efikasno komuniciraju sa drugim sudionicima/ama u konsultacijama i grupnim diskusijama, osiguraju angažovanje i otvorenost, kao i da interpretiraju i komuniciraju s onim što je izraženo kroz nijansirani objektiv svjesnih kontekstualnih specifičnosti.

Ovo omogućava diskusiju u kojoj se sudionici/e mogu osjećati ugodno izražavajući se unutar vlastitog „kontekstualnog okvira“, čime se dodatno premošćuje jaz između učenja i proživljenog iskustva. Zaista, mladi istraživači/ce su reflektirali da im je njihova sposobnost da razumiju kontekst učesnika/ca i specifičnosti načina na koji komuniciraju, kao što je upotreba jezika ili internih šala, pomogla da razumiju i vode diskusiju. Nadalje, široko je zapaženo da su mladi ljudi uključeni u diskusiju općenito bili proaktivni i motivirani, te da su pokazali da su dobro informirani i da su kritički promišljali o predmetnim pitanjima, što ukazuje na **važnost stvaranja udobnih i pristupačnih prostora mladima da podijele svoja mišljenja, znanja i iskustva.**

Osim dvostruke uloge istraživača/ica, participativna priroda istraživanja se također odražava u procesu osmišljanja i implementacije, kao što je objašnjeno u odjeljku 1.2.2. ispod.

1.2 Cilj istraživanja, glavne teme i pitanja

Istraživanje ima za cilj da se bavi isključivo perspektivom mladih⁵ o rodnoj ravnopravnosti i izazovima socijalne kohezije u regiji. Nastoji osnažiti mlade širom regije vrednovanjem i inkorporacijom njihovih perspektiva, znanja i iskustava, radi generisanja djelotvornih i održivih preporuka sposobnih da inspiriraju konkretne mjere za smisleno rješavanje identificiranih izazova rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije i poticanje pozitivnih društvenih promjena u regiji.

Sudionicima/ama u studiji tokom lokalnih konsultacija su kad god je bilo potrebno date relevantne definicije kako bi se olakšalo razumijevanje obima i fokusa diskusije. Ispod su definicije ključnih istraživačkih koncepata na bosanskom jeziku korištenih kao referentne tačke. U skladu sa ranim metodološkim razmatranjima, da bi sudionici/e lakše razumjeli koncepte neki su možda usmeno dodatno objašnjeni na pojednostavljen način.

Socijalna kohezija: stepen povjerenja u institucije i unutar društva – to je (1) stepen povjerenja u sposobnost institucija da osiguraju jednak pristup pravdi za sve i djelotvorne, odgovorne i inkluzivne procese na svim nivoima i (2) osjećaj povjerenja među stanovništvom različitih identiteta i spremnost da zajednički učestvuju u zajedničkoj viziji održivog mira i zajedničkim razvojnim ciljevima.⁶

Rodna ravnopravnost odnosi se na jednaka prava, odgovornosti i mogućnosti žena i muškaraca i djevojčica i dječaka. Ravnopravnost ne znači da će žene i muškarci postati isti, već da prava, odgovornosti i mogućnosti žena i muškaraca neće zavisiti od toga da li su rođene kao žene ili muškarci. Rodna ravnopravnost podrazumijeva da se uzimaju u obzir interesi, potrebe i prioriteti žena i muškaraca, prepoznajući pritom različitost različitih grupa žena i muškaraca.⁷

⁵ UN definicija: „MLADOST je najbolje shvatiti kao period tranzicije između zavisnosti od djetinjstva i nezavisnosti odrasle osobe. Zbog toga su mladi kao kategorija fluidniji od ostalih starosnih grupa.” Izvor: <https://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-definition.pdf>

⁶ OECD (2012), “Social Cohesion Indicators”, in *Society at a Glance: Asia/Pacific 2011*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264106154-11-en>.

⁷ UN Women, Office of the Special Adviser to the Secretary-General on Gender Issues and Advancement of Women (OSAGI), *Concepts and Definitions*, available at <https://www.un.org/womenwatch/osagi/conceptsanddefinitions.htm>

Izgradnja mira: složen, dugotrajan proces stvaranja neophodnih uslova za održiv mir. Ovo uključuje niz mjera usmjerenih na smanjenje rizika od upuštanja ili vraćanja u sukob jačanjem lokalnih kapaciteta na svim nivoima za upravljanje sukobima, zatim transformaciju sukoba u održivije, miroljubive odnose, uključujući pažljivo postavljanje prioriteta, redoslijeda i sljedstveno relativno uskog skupa aktivnosti za sprečavanje izbijanja, nastavka, eskalacije i ponavljanja sukoba, te promoviranje održivog života i obnove lokalnih zajednica.⁸

Toksična muškost (toksični maskulinitet): tradicionalna društvena očekivanja muškosti koja mogu biti štetna za žene, muškarce, djecu i društvo u širem smislu. Ova očekivanja mogu uključivati ponašanja poput emocionalne represije, agresije i dominacije, kao i zanemarivanje emocionalnog i fizičkog blagostanja. Toksična muškost može se manifestirati i kao kultura seksizma, homofobije i nasilja nad ženama, LGBTQIA+ pojedincima i marginaliziranim grupama. Važno je napomenuti da se toksična muškost ne odnosi na sve muškarce ili maskulinitet u cjelini, već na štetne kulturne norme i ponašanja povezana s tradicionalnom muškošću.⁹

Militarizovana muškost: kulturni i bihevioralni obrazac u kojem se predstavljanje odgovarajućeg ponašanja za muški rod povezuje sa „vojnim” modelima.¹⁰

Mizoginija: mržnja, netrpeljivost ili predrasude prema ženama ili djevojkama. To je pojam koji opisuje niz negativnih stavova i ponašanja prema ženama, kao što su seksizam, diskriminacija, objektivizacija i nasilje. Mizoginija se može manifestirati na različite načine, uključujući verbalno zlostavljanje, fizičko nasilje, seksualno uznemiravanje i diskriminaciju na osnovu spola.¹¹

⁸ Vidi Peacebuilding Support Office, "UN Peacebuilding: An Orientation", 2010., str. 5., dostupno na: https://www.un.org/peacebuilding/sites/www.un.org.peacebuilding/files/documents/peacebuilding_orientation.pdf

⁹ The Man Box Study. 2017. <https://www.equimundo.org/wp-content/uploads/2017/03/TheManBox-Full-EN-Final-29.03.2017-POSTPRINT.v3-web.pdf>

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

1.2.1 Pregled literature i teorijski pristupi

Prva faza istraživanja sastojala se od dubinskog pregleda literature sprovedenog kroz stolno istraživanje koje je dovelo do utvrđivanja ključnih primarnih i sekundarnih izvora koji podržavaju osmišljanje istraživačkih pitanja, kao i analizu podataka. Pregled literature imao je za cilj da istraži ono što je već urađeno u regiji na polju socijalne kohezije, rodne ravnopravnosti, mladih i izgradnje mira, ali i da pruži filozofsko obrazloženje mješovitih metoda istraživanja. Ova faza je obuhvatila i reviziju relevantnog pozadinskog materijala u postojećim relevantnim istraživanjima, kao i originalna istraživanja za utvrđivanje činjenica koje se odnose na dimenzije rodne ravnopravnosti izazova socijalne kohezije u regiji. Konkretno, aktivnost je uključivala sveobuhvatno kvalitativno ispitivanje dostupne literature te primarnih i sekundarnih izvora informacija na osnovu identifikacije i analize informacija koje su javno dostupne (analiza podataka o otvorenim podacima, veb-stranicama, onlajn materijalima, itd.), od kojih je tim izvukao relevantno znanje kako bi podržao razvoj ovog rada. Pregled literature je također bio osnova na kojoj su istraživačke teme prvi put identificirane, dok su početne regionalne konsultacije predvođene prikupljanjem povratnih informacija zainteresiranih strana koje su naknadno inkorporirane u ključna pitanja istraživanja, kao što je detaljno opisano u odjeljku 1.2.2 u nastavku.

Istraživački tim je prikupio akademske članke, istraživanja, izvještaje međunarodnih organizacija (npr. OSCE-a, UNDP-a, UN Womena, UNFPA-e), izvještaje lokalnih organizacija civilnog društva u svakoj od zemalja i teritorija, kao i institucionalne politike o ulozi omladine. Postojeća literatura u regiji prikazuje mlade i kao relevantne aktere mira i socijalne kohezije (Radoman 2020; Avirović-Bundalevska 2019; Kelmendi 2023), i kao marginalizirane glasove koji su također „zagađeni” etnonacionalizmom, toksičnom muškošću i netolerancijom. Jedan od razloga je to što je većina mladih u regiji socijalizirana u etnički podijeljenim zajednicama, a različite etničke i vjerske identitete ne pronalaze kao vrijedno multikulturalno naslijeđe, već kao uzajamno isključive kategorije u stalnoj borbi međusobnog nadjačavanja (Majstorović i Turjačanin 2013; Mulalić i Karić 2017; Prato et al. 2018; Turjačanin et al., 2020).

Kako je rodna ravnopravnost već označena kao kritična komponenta socijalne kohezije, literatura otkriva da rodni stereotipi, seksizam i internalizirana mizoginija još uvijek oblikuju rodne režime u pet istraživanih zemalja i teritorija (Demukaj et al., 2019; Danaj 2020; Drosopoulos 2020; Babović i Petrović, 2021; Spahić-Šiljak et al., 2022;

Vučenović 2022;). To znači da institucije trebaju usvojiti rodno osjetljive politike i strategije kako bi uključile više žena i mladih u mirovne procese kao što je to već prepoznato u regiji (UNDP 2020; OSCE 2020; Ćeriman i Spahić-Šiljak 2020; Kuci 2023). Nadalje, literatura sugerira da je pandemija Covid-19 produbila rodne nejednakosti i povećala rodno zasnovano nasilje, što je dodatni izazov u borbi protiv diskriminatornih praksi prema ženama i marginaliziranim grupama, posebno seksualnim manjinama, osobama s invaliditetom, kao i etničkim manjinama (Kuci i Xhafa 2020; Radoman 2020).

Dva teorijska pristupa su relevantna za ovu studiju. Prva je teorija promjene (Lederach 2023), koja je ključna za socijalnu koheziju i izgradnju mira jer sugerira holistički pristup mijenjanja društvene povezanosti. Uključuje izgradnju mreža, jačanje institucija, uključivanje svih strana od interesa, društveno vođene i kontekstualizirane inicijative i interakciju nivoa društvene piramide: najviši nivo političkog, društvenog i vjerskog rukovodstva, srednji nivo (organizacije civilnog društva) i interpersonalni nivo. Druga je teorija feminističkog stanovišta (Haraway 1986; Harding 2004) koja počiva na tri ključna principa: a) proizvodnja znanja je uvijek društveno uslovljena i situirana; b) marginalizirane grupe su svjesnije marginalizacije i diskriminacije od onih koje su privilegovane; c) kritika odnosa moći treba da krene od života marginaliziranih grupa da bi se razumjeli uzročno-posljedični efekti struktura moći. Tako, teorija feminističkog stajališta, daje glas onima koji su marginalizirani i relativno nevidljivi.

U ovoj studiji, ciljna grupa su mladi, i oni ne samo da su marginalizirani iz glavne politike i odlučivanja, već su također pod snažnim uticajem različitih političkih i vjerskih aktera koji zloupotrebljavaju pojam patriotizma za normalizaciju vještačkih etničkih podjela, i toksične i hegemonične muškosti koja dovodi do rodno zasnovanog nasilja i diskriminacije.

Ovo istraživanje kroz teoriju feminističkog stanovišta i teoriju društvenih promjena istražuje djelovanje mladih u izgradnji mira i socijalnoj koheziji, njihovu pozicioniranost kao pripadnika/ca odgovarajućih etničkih i drugih grupa prema etničkoj distanci, rodnoj ravnopravnosti, rodno zasnovanom nasilju, toksičnoj muškosti i patrijarhata koji pogađa kako žene tako i muškarce.

1.2.2 Regionalne online konsultacije

Da bi se finalizirala predložena metodologija i istraživačke metode, UN Women je organizirao početni online sastanak s mladima iz pet zemalja i teritorija radi dobijanja njihove percepcije i stavova o glavnim temama identificiranim tokom faze pregleda literature:

1. Negativna naslijeđa prošlosti;
2. Nacionalistički i antirodni narativi;
3. Društvena prihvaćenost i društvena distanca;
4. Rodna ravnopravnost za socijalnu koheziju;
5. Pandemija Covid-19.

U svjetlu stavova koje su mladi sudionici/e na regionalnim online konsultacijama podijelili, precizirana su ključna pitanja istraživanja s fokusom na teme prikazane u nastavku.

Prikupljena razmatranja pretočena su u relevantna istraživačka pitanja i potpitanja koja analiziraju da li mladi percipiraju rodnu ravnopravnost kao ključnu za socijalnu koheziju i kako su patrijarhalni mentalitet i unaprijed uspostavljene rodne norme uticale na trenutne nejednakosti.

Završna ključna pitanja studije odnose se na sljedeće podteme:

- učešće žena u izgradnji mira;
- uticaj negativnog naslijeđa prošlosti na rodnu ravnopravnost i socijalnu koheziju;
- rodno zasnovano nasilje (RN) i uticaj militariziranog modela muškosti (maskuliniteta), uključujući uticaj Covid-19 na pojavu i/ili ozbiljnost pojava/slučajeva rodno zasnovanog nasilja, kao i na širenje anti-rodnih narativa;
- diskriminacija i govor mržnje, kako u fizičkom tako i u digitalnom okruženju, uključujući fokus na digitalni aktivizam;
- preporuke mladih o tome kako da se pozabave problemima rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije u njihovoj zemlji i teritoriji.

Formulari i pëlqimit për fokus grupe / intervista

Faleminderit që lexuat informacionet rreth hulumtimit. Nëse dëshironi të marrni pjesë, atëherë plotësoni dhe nënshkruani formularin e mëposhtëm. Ju lutemi shënoni shtesat në kutitë e mëposhtme të kontinjuar në jeni dakord me secilin deklaratë.

Une konfirmoj se kam lexuar dhe kam kuptuar informacionet e dhëna në hulumtimin dhe kam pranuar të marr pjesë në hulumtimin kështu siç është përshkruar në formularin e mëposhtëm.

Une konfirmoj se kam lexuar dhe kam kuptuar informacionet e dhëna në hulumtimin dhe kam pranuar të marr pjesë në hulumtimin kështu siç është përshkruar në formularin e mëposhtëm.

Une konfirmoj se kam lexuar dhe kam kuptuar informacionet e dhëna në hulumtimin dhe kam pranuar të marr pjesë në hulumtimin kështu siç është përshkruar në formularin e mëposhtëm.

Une konfirmoj se kam lexuar dhe kam kuptuar informacionet e dhëna në hulumtimin dhe kam pranuar të marr pjesë në hulumtimin kështu siç është përshkruar në formularin e mëposhtëm.

Une konfirmoj se kam lexuar dhe kam kuptuar informacionet e dhëna në hulumtimin dhe kam pranuar të marr pjesë në hulumtimin kështu siç është përshkruar në formularin e mëposhtëm.

1.3 Uzorak istraživanja

U studiji se razmatraju stavovi mladih od 18 do 30 godina iz pet zemalja i teritorije projektne regije.

U nekim slučajevima, mladi do 18 godina spontano su ponudili učešće u projektnim aktivnostima. Konkretno, na lokalnim konsultacijama nekoliko učesnika/ca mladih od 18 godina je zatražilo da se uključe u diskusije. U ovim slučajevima pribavljena je saglasnost roditelja ili zakonskog staratelja/ice.

Kvantitativni i kvalitativni pristupi istraživanju

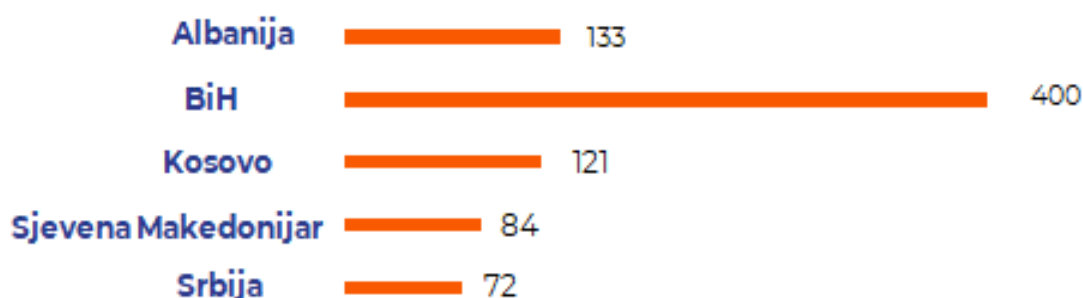
KVANTITATIVNO

35 pitanja prevedena na lokalne jezike

Otvorena od **1232 mladih**

810 ispitanika naznačili gde žive:

KVALITATIVNO

Lokalne konsultacije

5 grupnih konsultacija

134 mladih (<30)

10 pitanja diskutovano pod vodstvom mladih istraživača

Dubinski intervjui

15 mladih povezanih sa vlastima

3 intervjua po zemlji/teritoriji

6 sveobuhvatnih pitanja koja se odnose na ključna istraživačka pitanja

Slika 2. Uzorak istraživanja u kvalitativnim i kvantitativnim istraživanjima

1.3.1. Kvantitativna anketa i analiza podataka

Raspodjela ispitanika/ca ankete

Slika 3. Demografski pregled ispitanika/ca ankete

Kvantitativno istraživanje je osmislio istraživački tim, u cilju da:

- 1) Pruži statističke dimenzije mišljenja i percepcija, stavova i iskustva ciljanih prema predmetu studije;
- 2) Prepozna razlike u mišljenjima, percepcijama, stavovima i iskustvima među podciljanih mladih;
- 3) Razumije vezu između mišljenja i ponašanja, kao i između stavova i iskustava.

Konačni skup od 35 pitanja je dogovoren sa istraživačkim timom. Svrha prilikom odabira pitanja bila je da se obuhvate ključna pitanja studije i relevantne mjere uz održavanje ravnoteže sa teškoćom zadatka i ugodnosti ispitanika/ca (Marsden & Wright 2010). Nadalje, cilj je bila dosljednost i uporedivost odgovora na osnovu zajedničke reference u podacima. Međutim, kad god je to bilo potrebno, uključene su reference na specifične kontekste kako bi se objasnile razlike i specifičnosti određenih konteksta u zemljama i teritorijama.

Format upitnika je slijedio standard kompjuterskog potpomognutog intervjuisanja preko interneta (CAWI). Pitanja su prevedena na sve relevantne lokalne jezike kako bi se osigurala maksimalna dostupnost svim ciljnim demografskim grupama. Upitnik je kompjuterizovan i administriran preko digitalne platforme za prikupljanje podataka SurveyMonkey. Anketa je pokrenuta u junu 2023. godine. Primijenjena je strategija uzorkovanja grudve snijega, uz potpomognutu raspodjelu putem kontakata mreže podrške projektu, uključujući istraživački tim.

Kako anketa sadrži osjetljive podatke koji se odnose na spol, državu ili teritoriju, nivo obrazovanja i godine ispitanika/ca, kao i seksualnu orijentaciju, status invaliditeta i vjersko opredjeljenje (kako bi se olakšalo profiliranje odgovora), posvećena je posebna pažnja zaštiti podataka sudionika/ca (vidi odjeljak 1.4. o etici).

Naposljetku, online anketi je pristupilo 1.232 osobe, od kojih je 810 navelo svoje prebivalište i dostavilo validnu popunjenu anketu. Od tih 810 sudionika/ca, 133 je navelo svoje prebivalište u Albaniji, 400 u Bosni i Hercegovini, 84 na Kosovu, 72 u Sjevernoj Makedoniji i 12 u Srbiji.

Budući da se radilo o samoodabranom uzorku, nije moguće generalizirati odgovore na populaciju mladih ljudi sa prebivalištem u pet zemalja i teritorija, ali je moguće dobiti dokaze iz specifične perspektive učešća i interesa za pitanja rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije, kao i provjeriti devijacije percepcija i iskustava u odnosu na one uočene među efektivno reprezentativnim uzorkom mladih.

Unakrsna analiza je sprovedena razmatranjem dezagregiranih podataka prema sljedećim demografskim varijablama: spol, starosna dob, nivo obrazovanja, religija, područje (tj. urbano, prigradsko, ruralno).

1.3.2. Kvalitativno istraživanje

Kvalitativno istraživanje uključivalo je organizirane konsultacije sa mladima, kao i intervju sa mladim predstavnicima/ama institucija čiji je rad usmjeren na mlade i socijalna pitanja. Kvalitativni dio istraživanja dao je značajnu količinu materijala za dublju analizu, ali i omogućio triangulacije i validaciju rezultata ankete.

Nakon stolnog istraživanja koje su mladi istraživači/ce sproveli kako bi završili pregled relevantne literature o rodnoj ravnopravnosti i socijalnoj koheziji u regiji, kao i participativnu identifikaciju ključnih istraživačkih pitanja na prvoj regionalnoj online konsultaciji, druga faza projekta se sastojala od organiziranja pet konsultacija u Tirani, Sarajevu, Beogradu, Prištini i Skoplju.

Konsultacije su organizirane kao grupna diskusija sa najmanje 20 sudionika/ca, i održane su na lokalnom jeziku i u neformalnom okruženju. Sve u svemu, postojale su neke manje razlike u metodologiji jer su evaluirajuće potrebe projekta bile uzete u obzir u toku aktivnosti. Konkretno, na uvodnom događaju, konsultacije u Albaniji poslužile su kao vrijedna prilika da se testira metodologija istraživanja i primjene neophodna prilagođavanja, kako je objašnjeno u nastavku,.

Diskusija u Tirani vođena je u dvije odvojene fokus grupe koje su se bavile ključnim istraživačkim pitanjima u trajanju od po dva sata. Podjela na fokus grupe imala je za cilj stvaranje sigurnog prostora za sudionike/ce radi slobodne razmjene ideja. Fasilitator je u skladu s tim poštovao prirodni tok spontanih diskusija među sudionicima/ama, uvodeći široke istraživačke teme koje se odnose na studiju ostavljajući tako prostor mladima da odluče o prioritetnim pitanjima kojima će se pozabaviti.

Kako je, međutim, uočena ograničena diskusija o govoru mržnje, rodno zasnovanom nasilju i militarizovanoj muškosti, u ostalim konsultacijama je primijenjen strožiji pristup. Na konsultacijama u Sarajevu, Beogradu, Prištini i Skoplju razgovori su vođeni kao četvorosatna razmjena sa jednom većom grupom mladih ljudi koji

su se bavili određenim skupom pitanja. Kako bi se osiguralo da se ista istraživačka pitanja dosljedno rješavaju i adresiraju sa sudionicima/ama u svim zemljama i teritorijama, sudionicima/ama u Tirani je podijeljen dodatni pismeni upitnik. Ovaj upitnik je obuhvaćao tačke koje nisu mogle biti obrađene u fokus grupama, čime se obezbjeđuje uporedivost podataka između stavova prikupljenih u Albaniji i onih kasnije prikupljenih u Bosni i Hercegovini, Srbiji, na Kosovu i Sjevernoj Makedoniji.

Mladi istraživači/ce su sudjelovali u izradi smjernica za konsultacije s ciljem stvaranja zanimljivog skupa specifičnih pitanja koja bi omogućila konsultacijama da predstavljaju standardizirani format u svrhu uporedivosti podataka.

Sudionici/e su odabrani na osnovu sveobuhvatne mape zainteresovanih strana koju je sastavio istraživački tim, uključujući, ali ne ograničavajući se na obrazovne institucije, studente/ice, kao i naučnike/naučnice i profesore/profesorice, predstavnike/ce organizacija civilnog društva i omladinskih mreža, novinare/novinarke, aktiviste/ice, predstavnike/ce regionalnih organizacija, think tank (istraživačke organizacije) i drugih članova/ica neprofitnih organizacija za koje se smatra da su relevantni za teme istraživanja (kao što su feministička udruženja i nevladine organizacije koje vode žene). Kriterijumi odabira posvetili su dužnu pažnju geografskoj i rodnoj zastupljenosti i zastupljenosti zajednice, u skladu sa postavljenom ciljnom grupom po starosnoj dobi. Da bi se fokus stavio na individualne perspektive mladih o temama istraživanja u ovoj fazi nije traženo političko opredjeljenje.

Pozivnice su široko rasprostranje kako bi se doprlo ne samo do mladih aktivnih na ovim temama (npr. članovi/ice organizacija civilnog društva koje rade na rodnoj ravnopravnosti), već i do onih koji ne slijede profesionalni ili akademski put vezan za teme projekta i ne pokazuju specifično interesovanje za bavljenje ovim temama. To je omogućilo timu da prikupi različite uvide i svjedoči stimulativnim razgovorima među sudionicima/ama različitog porijekla, interesovanja, kao i mišljenja i ideja o predloženim temama.

Odabirom sudionika/ca i njihovim angažmanom posebna je pažnja posvećena marginaliziranim grupama i osobama u situaciji ugroženosti. LGBTQIA+ zajednica je bila zastupljena na svih pet konsultacija. Dok su neki sudionici/e potvrdili svoju pripadnost zajednici, drugi su to radije naveli samo u anketi. Na svim konsultacijama bile su zastupljene i osobe sa invaliditetom. Etničke manjine su bile angažovane kroz uključivanje organizacija civilnog društva koje su omogućile pristup njihovoj bazi kontakata i podijelile pozivnice referentnim zajednicama; posebno je registrovano aktivno učešće predstavnika/ca romske zajednice.

Izvešteno je da su tokom cijele diskusije grupe bile veoma aktivne, stvarajući siguran prostor za razmjenu političkih i društvenih perspektiva, kao i ličnih priča. Nivo registrovanog učešća bio je veoma visok i sudionici/e su međusobno komunicirali tokom diskusije. Generalno, sudionici/e su bili veoma otvorenog uma, motivisani, entuzijastični i iskreni.

S druge strane, primijećeno je da su manjine više oklijevale da govore i da ih je moderator blago ohrabrivao da podijele svoje mišljenje. S obzirom na to da su sudionici/e imali jaka međusobna neslaganja, istraživači/ce su u nekim slučajevima intervenirali kako bi aktivnije moderirali diskusiju. U nekim drugim rijetkim slučajevima, činilo se da sudionici/e nemaju jasno ili zajedničko shvatanje nekih koncepata i definicija koje su bile ključne za rješavanje problema istraživanja. Stoga su istraživači nastavili da ponovo uvode koncepte i definicije kako bi osigurali da svi isto shvate njihova značenja.

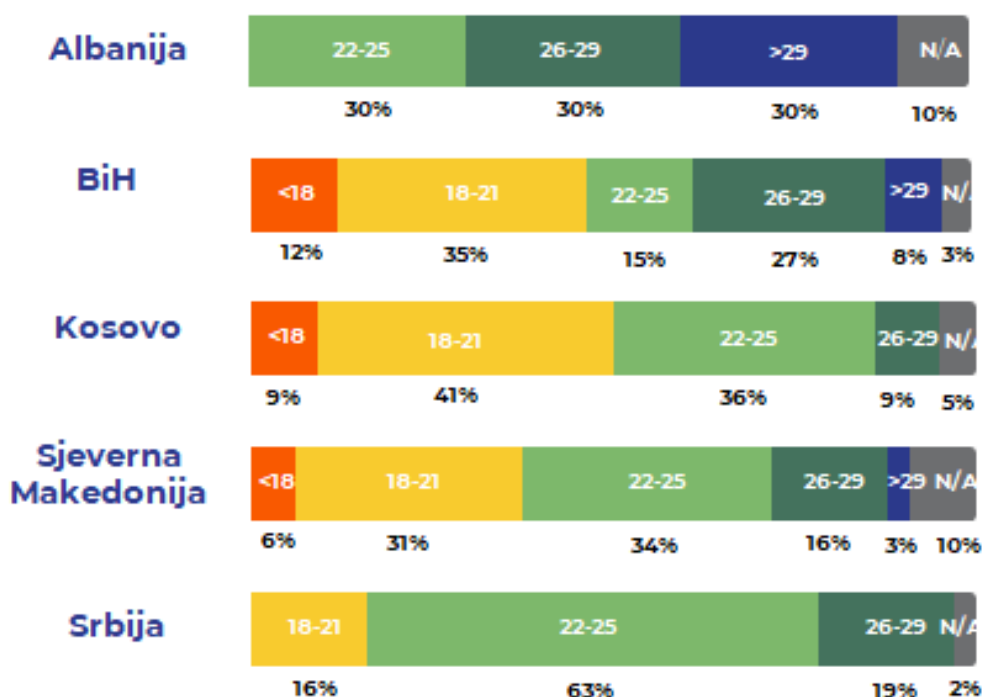
Pet konsultacija okupilo je 134 mlada pojedinca različitog porijekla. Grupa je bila sveukupno uravnotežena i reprezentativna za različite starosne grupe, rodni identitet, etničku pripadnost, kontekst stanovanja, socio-ekonomsko porijeklo, vjersko uvjerenje i poistovjećivanje sa nedovoljno zastupljenim grupama ili ranjivim zajednicama.

Raspodjela sudionika/ca po konsultacijama

Zemlje i teritorije (ABS)

Dob (%)

Slika 4. Demografski pregled sudionika/ca konsultacija

Identifikovana je lista zainteresovanih strana, a odabrani mladi su potom kontaktirani kako bi obavili jednosatni online individualni intervju s mladim istraživačem/icom na odgovarajućem lokalnom jeziku. Identifikovane osobe predstavljaju geografski reprezentativan uzorak mladih ispod 30 godina, koji su povezani ili blisko saraduju sa lokalnim vlastima. Stavovi koje dijele ove osobe imaju za cilj da predstavljaju samo mišljenja pojedinaca o ključnim pitanjima istraživanja.

Proces istorazinskog ocjenjivanja koji su vodili mladi iz svake zemlje i teritorije pomogao je mladim istraživačima/cama da poboljšaju svoje izvještaje i radove.

1.4. Etika

Istraživanje je razvijeno u skladu sa osnovnim etičkim principom „ne škoditi“. Princip nastoji da se izbjegne nanošenje štete pojedincima koji doprinose participativnoj studiji osiguravajući informirani pristanak/dobrovoljno učešće; pravo na povlačenje u bilo kom trenutku; zaštitu podataka; i povjerljivost/anonimnost.

Sudionicima/ama studije su pružene sveobuhvatne informacije o tome kako se ovi principi čuvaju.

Obrazac pristanka, koji je dat na lokalnim konsultacijama i dubinskim intervjuima, preveden je na lokalne jezike, a sudionicima/ama je dato dovoljno vremena da pročitaju i razmotre da li se slažu sa njegovim uvjetima. Sudionici/e koji su potpisali formulare za pristanak pristali su da učestvuju u kratkom istraživanju pružajući svoje demografske podatke u statističke svrhe. Također je od sudionika/ca u istraživanju zatraženo da daju izričit pristanak na uvjete razmjene podataka prije popunjavanja upitnika. Sveobuhvatne informacije o kontekstu istraživanja, svrhe studije i korištenju povratnih informacija prikupljenih od strana od interesa podijeljene su sa sudionicima/ama kako bi se osiguralo da prije nego što daju svoj informirani pristanak u potpunosti razumiju potencijalne rizike i koristi od sudjelovanja u studiji.

Da bi se osiguralo dobrovoljno učešće, studija potvrđuje da sudionici/e imaju potpunu kontrolu nad svojim učešćem, i podržava pravo da se povuku iz istraživanja u bilo kom trenutku i iz bilo kog razloga. Autonomija sudionika/ca bila je zaštićena jer je istraživački tim nastojao da se osjećaju ugodno i podržao ih je u ostvarivanju svog prava na povlačenje. Njihove odluke u vezi sa razmjenom informacija su poštovane i nisu primijenjene mjere prinude ili neprimjereni uticaj da bi se spriječilo povlačenje. Sudionicima/ama su pružene jasne i sveobuhvatne informacije o njihovom pravu na povlačenje bez kazne ili negativnih posljedica, a naveden je jasan i jednostavan proces za sudionike/ce da ostvare ovo pravo, sa posebnom kontakt tačkom za obavještanje putem e-pošte u slučaju povlačenja.

Privatnost i sigurnost podataka sudionika/ca su osigurani u istraživanju kroz obezbjeđivanje sigurnog i povjerljivog skladištenja i analize podataka. Pristup osjetljivim podacima ograničen je samo na istraživački i menadžerski tim. Istraživački tim je zadržao transparentan pristup upravljanju podacima, jasno saopštavajući sudionicima/ama mjere zaštite podataka, uključujući anonimnost i povjerljivost, zadržavanje podataka i prakse uništavanja.

U cilju sprječavanja potencijalne štete, kao što je nenamjerno otkrivanje ili stigmatizacija, studija poštuje privatnost sudionika/ca i čuva povjerljivost njihovih ličnih podataka. Sudionici/e su svjesni da je sadržaj njihovog doprinosa anoniman i da je njihov doprinos povjerljiv. Ohrabreni su da slobodno izraze svoje mišljenje u sigurnom prostoru, i isti su propisno obaviješteni da će se njihovi odgovori koristiti za analizu po najvišim etičkim standardima. Svjesni su da su razgovori i intervjui snimljeni u svrhu vođenja bilješki i da će nakon postizanja odgovarajućeg outputa snimci biti izbrisani. Sudionici/e su također obaviješteni da će se njihov doprinos sintetizirati u istraživačkom radu i da će se podaci koji se smatraju relevantnim za istraživanje koristiti isključivo u statističke svrhe i na agregirani način.

1.5. Ograničenja

Općenito, participativni pristupi zahtijevaju pažljivo razmatranje mogućih pristrasnosti istraživača/ica. Mladi istraživači/ce uključeni u ovaj projekat uložili su mnogo truda da sagledaju svoje pristrasnosti, kao i da razmotre kako najbolje pristupiti diskusijama radi sigurnog i otvorenog prostora za razmjenu perspektiva i jednakog prostora da se svi glasovi čuju. Specifična ograničenja metodologije su obrađena u nastavku

Uzorkovanje. Strategija uzorkovanja grudve snijega korištena za upitnik nosi rizik od dobijanja nereprezentativnih ili neuravnoteženih uzoraka. To se u praksi može vidjeti u pogledu odstupanja od ciljnih veličina uzorka po zemljama i teritorijama, do stvarnih dobijenih veličina uzorka, kao i u značajno većoj stopi ispitanica u odnosu na ispitanike. Iako su uloženi naponi da se dopre do manjinskih grupa, moguće je da konačni uzorci ne budu reprezentativni. S obzirom da su konsultacije održane u velikim urbanim centrima, to je možda predstavljalo prepreku za učešće onih koji žive van ovih područja. Na kraju, kako su uzorci za sve aktivnosti bili samoselektivni, oni su također bili ograničeni u pogledu toga koliko su reprezentativni za ukupnu ciljanu populaciju.

Kontekstualna razmatranja. Složeni i izazovni historijski i kulturni konteksti uključeni u opseg istraživanja, kao i osjetljive teme o kojima se raspravljalo, zahtijevaju puno pažnje za navigaciju. Štaviše, može biti izazovno osigurati sudionicima/ama da se osjećaju sigurno govoreći o određenim pitanjima ili otkrivajući osjetljive informacije. Vremenska ograničenja su možda ometala omogućavanje potpuno otvorenog prostora za diskusiju, kao i davanje jednakog vremena svim učesnicima/ama da govore, i svakoj temi da dobije dovoljno pažnje.

United Nations

WOMEN

YOUTH

EQUAL IS MORE.

IZAZOVI RODNE RAVNOPRAVNOSTI I SOCIJALNE KOHEZIJE U REGIJI

2:

2. IZAZOVI RODNE RAVNOPRAVNOSTI I SOCIJALNE KOHEZIJE U REGIJI

Fokus ovog istraživanja je da istraži percepcije i stavove mladih o rodnoj ravnopravnosti i socijalnoj koheziji i da identificira glavne izazove i prepreke u postizanju održivog mira u regiji. Svaka zemlja ili teritorija (Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Sjeverna Makedonija i Srbija) ima svoje specifične, političke i kulturne razvoje i izazove, dok rezultati istraživanja otkrivaju mnoge sličnosti i paralele koje se smatraju ključnim izazovima za socijalnu koheziju.

Regiju karakterišu efekti društvene i političke tranzicije koja je uslijedila nakon raspada Jugoslavije i pada režima Envera Hodže u Albaniji kasnih 1980-ih. Etnički zasnovani sukobi praćeni političkim promjenama – marketizacijom i demokratizacijom sa neoliberalnim kapitalizmom koji je zamijenio socijalistički sistem blagostanja promijenili su društveno tkivo ovih društava i donijeli mnoge izazove.

Kraj XX vijeka obilježile su masovne ljudske katastrofe, zločini protiv čovječnosti, rodno zasnovano nasilje, ekonomska i kulturna destrukcija, siromaštvo, antagonistički i kompetitivni narativi o prošlosti, narušeni odnosi i povjerenje. Rodna dimenzija ove tranzicije ogleda se u povećanju hegemonističke i militantne muškosti, repatrijarhizaciji i etnizaciji rodnih uloga i rodnih režima, potiskivanju žena u privatnu sferu života i značajnom smanjenju broja žena u javnom životu i politici (Hughson-Blagojević, 2012; Spahić-Šiljak, 2012; Berna, 2014; Dauti i Zhllima, 2016).

Hegemonistička i militantna muškost (maskulinitet). Jedan od izazova posebno za mlade je naslijeđe militantne muškosti koje se održava kroz određeno formalno obrazovanje, kulturne manifestacije, medije, neke vjerske narative i obilježavanje sukoba podjela. Ponekad su djeca od malih nogu izložena uzorima ratnih heroja i ratnih zločinaca kroz obrazovanje, vjeru i porodicu kao način jačanja svog nacionalnog, etničkog i vjerskog identiteta (Soldo et al., 2017).

Kako Roberto Belloni zaključuje: „Sve, od pozdrava pa do fudbalskih dresova, koristi se za indetificiranje nečije etničke pripadnosti i vjerskog uvjerenja“ (2013, 284).

Društvena konstrukcija rodnih uloga pripisuje muške i ženske osobine muškarcima i ženama, a te karakteristike u zavisnosti od kulturnog i političkog konteksta variraju. Međutim, „muškost nije samo društveni konstrukt. To je i političko oružje“ (Dolan, 2011, 135), koje je bilo veoma moćno i destruktivno tokom sukoba u regiji. Idealizirani muški uzor je vrlo često prikazivan kao muškarac u uniformi – vojnik, pilot, policajac itd. – kao i snažni momak koji ima mišiće, novac i moć. Jednom kada se ovoj slici dodaju ratni veterani, heroji ili ratni zločinci, muškost ostaje zaglavljena u slici nasilnih muškaraca koji znaju kako osvojiti, braniti, zaštititi i učiniti svoju naciju ponosnom. Tako je „model idealizovane muškosti usko povezan sa oružjem, nasiljem i moći nad ženama“ (Božanić, 2016).

Rodno zasnovano nasilje (RN). Rodno zasnovano nasilje je još jedan izazov za svih pet istraživanih zemalja i teritorija, a usko je povezan sa hegemonističkom militantnom muškošću. Postojeća grupa istraživača/ica u regiji otkriva da različiti oblici rodno zasnovanog nasilja upravljaju životima mnogih žena i seksualnih manjina, ali i muškaraca. Nedavna studija sprovedena u regiji pokazuje da rodno zasnovano nasilje preovlađuje na univerzitetima i ono je „rezultat internaliziranog seksizma i prihvatanja rodni stereotipa koji postoje u procesima i kulturi socijalizacije“ (Spahić-Šiljak et.al., 2022, str. 21).

Druge studije (Susmel, 2019; Popadić et al., 2019; OEBS-ovo istraživanje 2019; Reaktorsko istraživanje 2020; Vučenović, 2022) također sugeriraju da rodno zasnovano nasilje preovlađuje na poslu, kod kuće, u vezama i u školama, što žene, mlade, seksualne i druge manjine čini posebno ranjivim. Institucije u svim zemljama i na teritoriji *de jure* garantuju rodnu ravnopravnost i zaštitu od nasilja, ali *de facto* pravni sistem ne funkcioniše i kulturne norme okrivljavanja i sramoćenja žrtava sprečavaju mnoge da prijave nasilje. Društva koja toleriraju rodno zasnovano nasilje i kulturno opravdavaju hegemonističku i toksičnu muškost ne mogu postići suštinsku socijalnu koheziju.

Nedovoljna zastupljenost žena u politici i na pozicijama odlučivanja. Političko učešće žena u regiji nakon 1990-ih značajno je smanjeno, a samo 2–4% žena bilo je zastupljeno u parlamentima i na pozicijama odlučivanja (u poređenju sa 24% garantovanih nakon Drugog svjetskog rata). Takvo isključenje iz javnog života zahtijevalo je od žena da povrate i ponovo dobiju svoja politička prava (Spahić-Šiljak, 2012). U posljednje dvije decenije uspostavljeno je zakonodavstvo – zakoni o rodnoj ravnopravnosti – i državna tijela za rodnu ravnopravnost sa svojim vlastitim strategijama za unapređenje rodne ravnopravnosti. Međutim, žene su i dalje nedovoljno zastupljene u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti i često služe kao izlozi ili marionete za određenu političku ideologiju ili moć (Brown, 2017).

Korupcija, govor mržnje, etnička i rasna diskriminacija.

Drugi zajednički imenitelj za pet istraživanih zemalja i teritorija je rasprostranjena korupcija, govor mržnje i etnička i rasna diskriminacija. Studija je potvrdila da korupcija sprečava razvoj i napredak i da je jedan od glavnih uzroka odliva mozgova mladih iz regije.

U koruptivnim društvima teško je njegovati povjerenje, solidarnost i izgraditi sistem socijalne zaštite koji će brinuti o onima koji su manje privilegovani. Indeks percepcije korupcije u regiji je ispod indeksa 27 zemalja EU (Feruni et.al., 2020), što podrazumijeva da ima štetne posljedice na ljudski razvoj, održivi mir i socijalnu koheziju.

Mladi iz ove regije potvrđuju da je diskriminacija na osnovu etničke pripadnosti, vjere, rase, spola i seksualnosti sveprisutna i često je praćena govorom mržnje, ksenofobijom, rasizmom, seksizmom i homofobijom. Posebno su pogođeni Romi, etničke i seksualne manjine, a žene iz ovih grupa još više jer predstavljaju manjinu unutar manjine.

Specifičnosti istraživanih zemalja i teritorija su detaljnije navedene u nastavku.

Albanija. Sudionici/e su izdvojili riječ **angažman** za socijalnu koheziju praćenu grupama i društvenom interakcijom. Albansko društvo se, kako su mladi objasnili na lokalnim konsultacijama, suočava sa niskim nivoom socijalne kohezije. Mladi stoga predlažu izgradnju socijalne kohezije kroz društveni angažman i volonterizam.

Bosna i Hercegovina. Sudionici/e su otkrili da su riječi **razumijevanje i jednakost** blisko povezane sa socijalnom kohezijom. Budući da je BiH etnički podijeljena, a njen postkonfliktni oporavak je stavio socijalnu koheziju između tri glavne etničke grupe (Bošnjaci, Srbi, Hrvati) i druge (manjine prema Ustavu), mladi smatraju da je ključna riječ koju treba promovirati u BiH razumijevanje.

Kosovo. Zajedno sa riječima međupovezanost i solidarnost, **jedinstvo** je riječ koja se pokazala relevantnom za socijalnu koheziju. Percepcija mladih je društveno uslovljena i situirana, što može ukazivati na to da su dugotrajne političke tenzije u regiji možda uticale na njihovu

percepciju, uzrokujući da se jedinstvo pojavi kao riječ koja boji društveno i političko tkivo života.

Sjeverna Makedonija. Sudionici/e su bili fokusirani na održavanje intersekcionalnog pogleda na koncepte, na primjer, razmatranjem konteksta marginaliziranih grupa – stoga se kao ključna riječ za socijalnu koheziju pojavila **solidarnost**. Suprotstavljajući se nametnutim narativima o etničkim podjelama, mladi su pronašli solidarnost kao sredstvo za njihovo angažovanje u društvenim promjenama.

Srbija. Dvije riječi koje objašnjavaju socijalnu koheziju su **suradnja i jednakost**. Budući da svaki društveni i politički kontekst oblikuje percepcije i stavove njenih građana, mladi u Srbiji su i proizvod društvenog i političkog miljea koji je opterećen nedostatkom suradnje sa državama i teritorijama nakon sukoba 1990-ih. Sa izuzetkom Albanije, sve istraživane zemlje i teritorije su nekada bile u sustavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije; nakon njenog raspada, suradnja sa drugim državama i teritorijom postala je zamagljena neriješenim sukobom u regiji.

¹² Društvene mreže, inkluzija, suživot, međuljudski odnosi između društvenih grupa, solidarnost, tolerancija, mir, harmonija, razumijevanje, empatija, kohezija, komunikacija, povjerenje, jednakost, saradnja, zajednica, saradnja, multikulturalnost, različitost, reciprocitet itd.

Riječ spol je povezana s nekoliko srodnih riječi koje su izdvojili mladi, što ukazuje na to kako većina razumije tu riječ i njene implikacije.

Kada pomislite na „rodnu ravnopravnost“, koje riječi Vam padaju na pamet?

Slika 6. Oblak riječi za rodnu ravnopravnost¹³

Često se spominjao koncept **ljudskih prava**, kako kao generalna ideja, tako i u vezi sa idejom **jednakosti, jednakih mogućnosti, jednakih prava i pravičnosti**. Mladi povezuju spol sa jednakim pravima i mogućnostima, što otkriva da su spol i ljudska prava međusobno povezani pojmovi koji nadopunjuju jedan drugog.

Nekoliko sudionika/ca je navelo i riječi koje se odnose na ideje ženske borbe, nasilja, abortusa, nepravde i diskriminacije (za koje mladi istraživači/ce sugeriraju da možda ukazuje na povezanost sudionika/ca sa proživljenim iskustvima), kao i harmoniju, humanost, hrabrost, osnaživanje žena, učešće, individualni napredak, demokratiju i društvenu pravdu.

Sve u svemu, ovi odgovori ukazuju na svijest sudionika/ca o konceptu rodne ravnopravnosti. Mladi znaju šta je rodna ravnopravnost i šta bi trebalo da bude, pa s tim konceptom nadovezuju neke od ključnih pojmova relevantnih za njihov kontekst. Najčešće ključne riječi odnose se na principe pravičnosti, pravde, jednakost mogućnosti odnosno prilika i eliminacije hijerarhijskih struktura moći.

Unakrsna analiza ovih odgovora već ukazuje na korelaciju između društvene kohezije i rodne ravnopravnosti u pogledu mladih ljudi u regiji. Koncepti koji se ponavljaju kao odgovori na oba pitanja zaista se mogu uočiti. Konkretno:

- Smatra se da je inkluzija suštinski povezana i sa socijalnom kohezijom i sa rodnom jednakošću;
- Harmonija je nastala u vezi sa socijalnom kohezijom, ali i kao rodna harmonija u vezi sa rodnom ravnopravnošću;
- Ljudska prava – kako socijalna kohezija tako i rodna jednakost smatraju se isprepletenim sa uživanjem ljudskih prava.

Ova međupovezanost između socijalne kohezije i rodne ravnopravnosti bila je u fokusu diskusija na lokalnim konsultacijama.

¹³ Podjela kućnih poslova, rodna ravnopravnost, suradnja, jednake mogućnosti, jednakost, nepravda, demokratija, solidarnost, feminizam, pravda, diskriminacija, sloboda, ljudska prava, rodno zasnovano nasilje, poštovanje, ljubav, život, politika, jednaka prava, razumijevanje itd.

2.2. Faktori koji podržavaju rodnu ravnopravnost i socijalnu koheziju

Sve u svemu, diskusije u kombinaciji s kvantitativnom analizom podataka ukazuju na to da su sudionici/e prepoznali važnu ulogu rodne ravnopravnosti u doprinosu socijalnoj koheziji i izgradnji pravednijih društava. Međutim, u nekim zemljama i teritorijama mladi gledaju na rodnu ravnopravnost kao na program koji je kontraproduktivan za postizanje socijalne kohezije. Slika ispod rezimira rasprostranjenost percepcije mladih na pitanje koji faktori pomažu jačem i pravednijem društvu.

Analiza kombinovanih podataka za sve zemlje i teritoriju u regiji pokazuje da su najpopularnije opcije širom regije bile **jednak pristup kvalitetnom obrazovanju i jednake prilike na tržištu rada. Rodna ravnopravnost** je na trećem mjestu, usko povezana sa jednakim

Po Vašem mišljenju, koji od sljedećih faktora pomažu u izgradnji jačih i pravednijih društava? Molimo odaberite tri najznačajnija

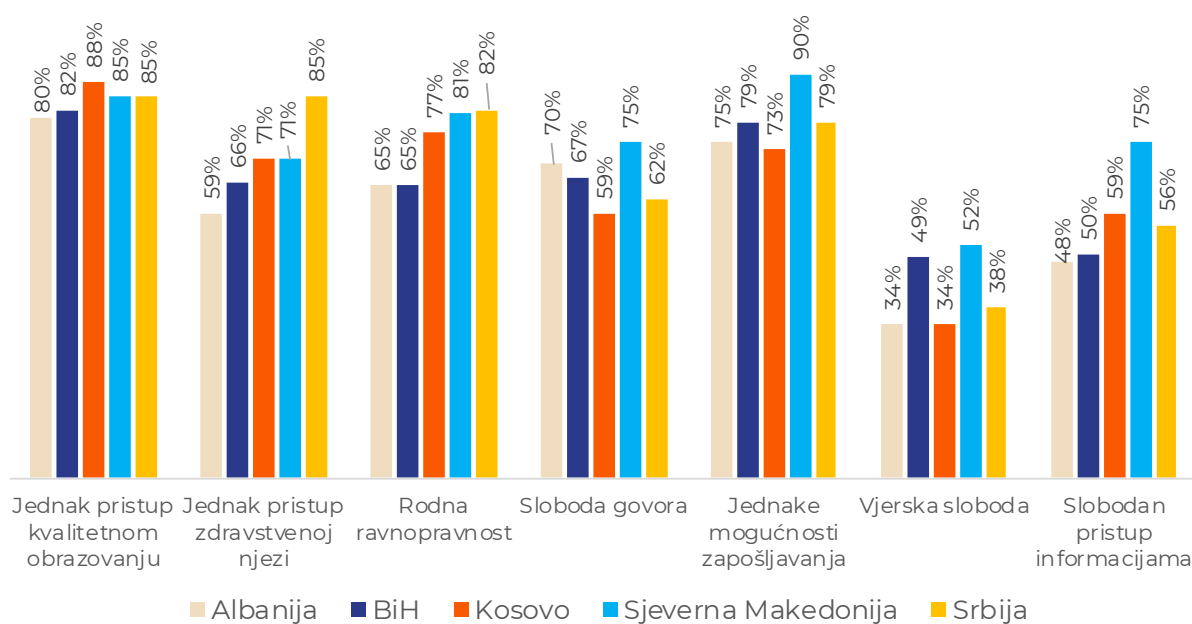

Figura 1. Faktori koji pomažu jačim i pravednijim društvima

pristupom zdravstvenoj njezi. Vjerska sloboda je bila daleko najmanje popularna opcija, dok je slobodan pristup informacijama bio druga najmanje popularna.

Analiza razvrstanih regionalnih informacija pokazuje značajne statističke razlike u preferencijama za opciju rodne ravnopravnosti kada su u pitanju starosna dob i vjera: osobe u dobi 26–30 godina su češće naglašavale rodnu ravnopravnost; osim toga, oni koji su se identificirali kao religiozni ili agnosticisti bili su nešto manje skloni da izaberu rodnu ravnopravnost za razliku od onih koji su se identificirali kao ateisti ili drugi.

Figura 1. iznad prikazuje podjelu po zemlji i teritoriji postotka sudionika/ca koji su odabrali svaku opciju kao jedan od svoja tri izbora. Po svim zemljama i teritorijama pristup obrazovanju je prepoznat kao veoma važan, kao i pristup jednakim prilikama na tržištu rada. Međutim, kada je u pitanju rodna ravnopravnost postoje zanimljive razlike. Ispitanici/e koji žive u Albaniji i BiH rjeđe su birali ovu opciju od onih koji žive na Kosovu, u Sjevernoj Makedoniji i Srbiji. U Albaniji, treći najpopularniji odgovor bila je sloboda izražavanja, relativno manje naglašena opcija u drugim zemljama.

Ova odstupanja u rezultatima mogu se povezati sa zaključcima izvučenim iz analize diskusija na lokalnim konsultacijama. Na lokalnoj konsultaciji održanoj u Albaniji, **strah** se često javljao u diskusijama oko izjašnjavanja o relevantnim pitanjima jednakosti i socijalne kohezije, posebno **strah od kazne**.

Sudionici/e lokalnih konsultacija u Albaniji su, zbog naslijeđa totalitarnog albanskog režima (Kuci 2023) kojeg često zanemaruju, oklijevali da se uključe u diskusiju i podijele svoja mišljenja iz straha od negativnih posljedica. Nedostatak povjerenja, osjećaja pripadnosti i jedinstva, koji mladi percipiraju, također se često spominju u kontekstu izjašnjavanja i djelovanja u vezi sa jednakošću. Ovo, u kombinaciji sa daljom kvantitativnom analizom koja demonstrira značajan

nedostatak međugeneracijskog povjerenja, ukazuje na mogući razlog zašto se sloboda izražavanja smatra tako važnim prvim korakom i kamenom temeljcem pravednog društva u poređenju sa drugim zemljama i teritorijom.

Pored toga, lokalne konsultativne diskusije iznijele su na vidjelo percepciju koju dijele mladi albanski sudionici/e da, dok se na drugim mjestima razgovara o jednakoj plati za isti obavljeni rad i zastupljenost žena u rukovodećim ulogama, **u Albaniji su ljudi još uvijek fokusirani na pitanja kao što je pravo na siguran život, bez nasilja i u blagostanju.** Stoga se sigurnost i blagostanje mogu posmatrati kao prioriteta, ili kao neophodan prvi korak prije nego što se rodna ravnopravnost razmotri, što također može biti faktor u relativno nižem akcentu na rodnu ravnopravnost u kvantitativnom istraživanju.

Rezultati istraživanja za BiH pokazuju snažan naglasak na obrazovanju i mogućnostima na tržištu rada, bez posebno jakog kandidata za treću najpopularniju opciju. Zaista, **mladi su pokazali veliku zabrinutost u vezi sa socioekonomskim pitanjima u zemlji, posebno teškoćama u pronalaženju zaposlenja.** Međutim, mladi otkrivaju i tenzije koje rodna ravnopravnost izaziva u patrijarhalnim društvima. Ponekad se rodna ravnopravnost doživljava kao subverzivni mehanizam koji ugrožava socijalnu koheziju i doprinosi daljoj polarizaciji. Zbog toga se ne vrednuje kao mehanizam ujedinjavanja.

„Rodna ravnopravnost može nanijeti štetu socijalnoj koheziji i dovesti do dalje polarizacije onih socijalnih aktera koji su označeni kao konzervativni i onih koji su progresivniji, pa u tom smislu, dugoročno gledano, može biti faktor koji jača socijalnu koheziju, ali također može dovesti do daljeg raslojavanja unutar društva”.

Sudionik lokalne konsultacije, Bosna i Hercegovina

Nadalje, rodna ravnopravnost je viđena kao razdvajajuća jer su sudionici/e primijetili da spominjanje takvih tema među ljudima suprotnih stavova vodi do neprijateljstva, ili čak agresije, a ne do konstruktivne diskusije. Ovo je znak anti-rodnih osjećaja i negativnih reakcija koje rastu širom svijeta.

Na kraju, u skladu sa zabrinutošću zbog šireg osjećaja nepravde, mladi u BiH su izrazili određeni skepticizam prema programima koji imaju za cilj poticanje rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije. Vide ih kao da se iniciraju od privilegovanih za privilegovane, umjesto da dopru do onih koji su istinski na margini društva i viktimizirani od strane sistema. Jedan od sudionika je posebno naveo da se inicijative nevladinih organizacija u tom pravcu smatraju „komercijalizovanom agendom“. Treba napomenuti da su se, generalno, učesnici/e u lokalnim konsultativnim diskusijama u Albaniji, kao i u BiH, složili da se treba pozabaviti jednakim mogućnostima muškaraca i žena. Lokalne konsultacije u Srbiji su pokazale da su se učesnici/e generalno složili da postoji bliska veza između rodne ravnopravnosti i demokratije, iako nije bilo konsenzusa o tome šta je prvo, odnosno da li je demokratija preduslov i prvi korak ka rodnoj ravnopravnosti ili obrnuto. Smatraju da je demokratija temeljna osobina u društvu koju treba pojačati kako bi se postigla rodna ravnopravnost i socijalna kohezija.

Ova diskusija je dovela i do saglasnosti o nedostatku političke volje da se ozbiljno pozabavi problemima rodne neravnopravnosti u srpskom društvu. Sudionici/e su naveli da jedan od problema sa svim ovim konceptima jeste to što ih „obični ljudi“ doživljavaju kao nešto strano, apstraktno i uvezeno iz inostranstva, što je zanimljiva paralela sa nekim od gore navedenih zapažanja uočenih u konsultacijama u BiH. Štaviše, **sudionici/e konsultacija u Srbiji su istakli da u zemlji ima mnogo zakona koji osiguravaju rodnu ravnopravnost, ali se ti zakoni često ne provode niti primjenjuju.**

Diskusijena Kosovo i u Sjevernoj Makedoniji istakle su rodnu ravnopravnost kao kamen temeljac za socijalnu koheziju i demokratiju. Sudionici/e na Kosovu su generalno naglašavali pozitivan uticaj rodne ravnopravnosti na inkluzivnost, navodeći da veća jednakost vodi ka integraciji i inkluzivnosti u društvu. Konkretnije, većina sudionika/ca je priznala da, iako je postignut napredak u uspostavljanju temelja ovih koncepata, još uvijek postoji prostor za dalji razvoj kroz aktivnosti podizanja svijesti. **Sudionici/e, pored toga, vjeruju da su među svim diskriminatornim pitanjima sa kojima se suočava Kosovo, rodna nejednakost i rasna diskriminacija glavni problemi protiv socijalne kohezije.** Oni su istakli značaj povećanja svijesti i znanja u vezi sa ovim konceptima pošto mnogi stanovnici/e Kosova smatraju da se rodna ravnopravnost odnosi samo na prava žena.

Bez obzira na sve, u konsultacijama na Kosovu, naglašeno je da postoji velika potreba za otvaranjem diskusije o pravima žena i feminizmu kako bi se omogućio veći napredak ka socijalnoj koheziji u cjelini. Prepoznata je potreba za dubljim pristupom osim jednostavnog povećanja broja žena u parlamentu. Naglašeno je da pažnju treba posvetiti marginaliziranim grupama unutar LGBTQIA+ zajednice, uključujući lezbejke i žene iz određenih etničkih grupa. Sve u svemu, sudionici/e su se složili oko velikog značaja rodne ravnopravnosti u promoviranju socijalne kohezije.

Na konsultacijama u Sjevernoj Makedoniji, uočeno je da se društvene razlike obično posmatraju u smislu vjere i etničke pripadnosti, ali kako bi se postigla socijalna kohezija rodna pitanja se moraju sistematski razmatrati. **Sudionici/e su govorili o intersekcionalnom pristupu, uzimajući u obzir faktore kao što su strukturno nasilje i društvene norme, i smatraju ga kao ključnim aspektom poboljšanja rodne ravnopravnosti.** Razlog zašto je ovo specifično je to što koncept intersekcionalnosti obično nije uobičajena tema u medijima ili kao glavna (mainstream) ideja među omladinskim aktivistima/cama, što ukazuje na poboljšanje u razumijevanju rodne ravnopravnosti kod mladih. Uticaj rodne ravnopravnosti na socijalnu koheziju je primijećen u oblastima kao što su obrazovanje i pristup resursima, posebno za marginalizirane grupe poput Romkinja.

Mladi sudionici/e su govorili o tome kako se diskriminacija Romkinja vidi na radnom mjestu, javnim institucijama i njihovom pristupu socijalnoj njezi. Također su spomenuli značaj osnivanja (lokalnih zajednica) u romskim sredinama. Jedna djevojka je podijelila da u Radovišu (malom gradu) po prvi put postoje Romkinje na pozicijama u lokalnim vlastima, u kojima tradicionalno dominiraju muškarci. Oni su bili u stanju da povežu važnost zastupanja sa donošenjem i kreiranjem pravednije politike na lokalnom nivou za marginalizirane grupe i stvaranje platformi za razmjenu različitih stavova. Kao feministička teoretičarka, Judith Lorber je davno (1998) primijetila da postoji različita društvena „mapa” za muškarce i žene iste rasne grupe koja je stratificirala žene na margini unutar margine manjinske rasne ili etničke grupe. Iako su obrazovanje i bogatstvo u korelaciji sa pozicijama moći u javnom životu i politici, žene, a posebno žene iz manjinskih grupa, suočavaju se s više izazova od muškaraca (Judis & Teixeira 2002).

2.3. Međugrupni odnosi i socijalna kohezija

Međugrupni odnosi pokazuju zanimljiv obrazac među mladim sudionicima/ama istraživanja. Iako većina mladih živi u etnički homogeniziranim društvima, mali postotak njih se slaže da je lakše živjeti u tim zajednicama nego u onim multikulturalnim, što je dašak nade da mladi više preferiraju raznolikost za razliku od monokulturnog okruženja.

Koja(e) od sljedećih izjava je tačna za Vas? Možete odabrati više od jedne opcije

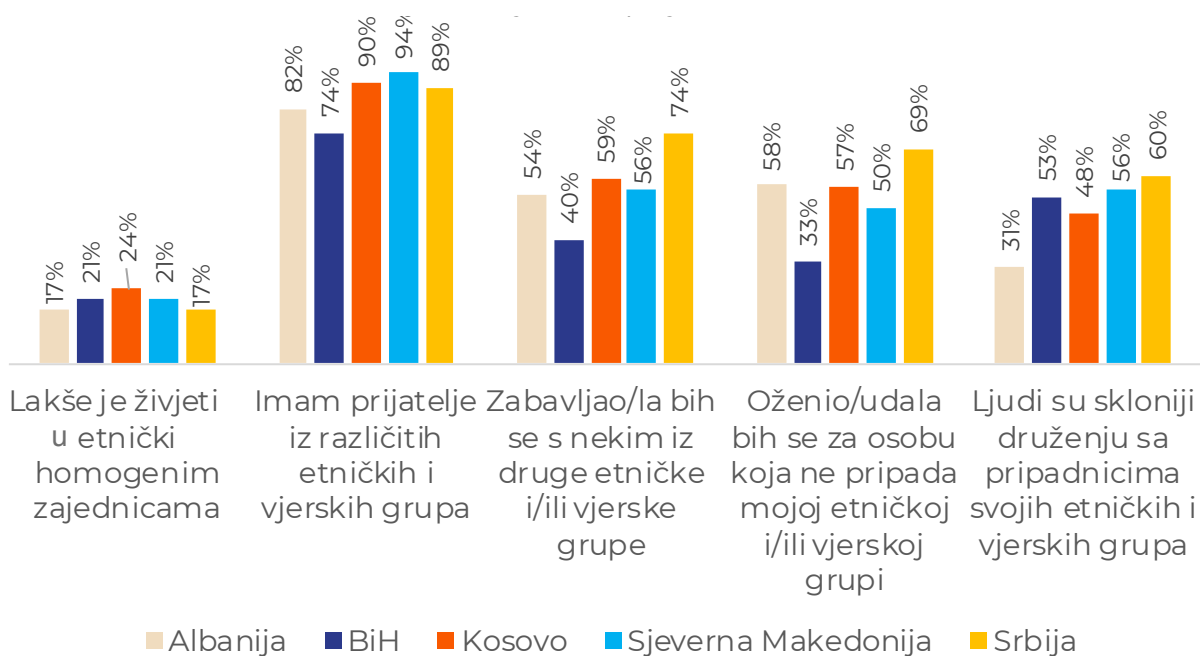

Figura 2. Međugrupno povjerenje i ponašanje (I)

Generalno, u svim zemljama i teritorijama, prilično visok postotak ispitanika/ca je naveo da ima prijatelje/ice iz različitih etničkih i vjerskih grupa. Međutim, u svim zemljama i na teritoriji osim u Albaniji, postoji jasan obrazac povećane socijalne distance kako se intimnost dotičnih veza povećava. Dok je više od 80% mladih izjavilo da imaju prijatelje/ice iz različitih etničkih i vjerskih grupa, postoji nagli pad kada se radi o pitanju da li su se zabavljali (preko 50%) ili bi bili voljni zabavljati se s osobama koje nisu njihove etničke pripadnosti i/ili vjerske grupe. A kada je u pitanju brak, zabilježen je još jedan takav pad.

Primjer za to su rezultati stanovnika/ca Bosne i Hercegovine, gdje 74% sudionika/ca ima prijatelje/ice iz različitih etničkih i vjerskih grupa, dok samo 40% ima, ili bi razmišljalo o romantičnom odnosu sa nekim iz druge etničke i/ili vjerske grupe. Štaviše, samo 33% bi bilo spremno da stupi u brak sa nekim ko nije pripadnik/ca njihove etničke i/ili vjerske grupe.

Međuetnički brakovi su često stigmatizirani i nisu u skladu s društvenim normama. U ovoj studiji nisu kvalitativno istraženi motivi opiranja mladih da uđu u intimne odnose sa osobama van svoje etničke i/ili vjerske grupe, ali je neodobravanje roditelja u prethodnom istraživanju postavljeno među glavne razloge za obrazac povećane socijalne distance (Turjačanin et. al., 2017).

Slični obrasci se mogu uočiti u odgovorima na Kosovu, u Sjevernoj Makedoniji i Srbiji. Sjeverno-makedonsko društvo nije samo multietničko, već i multikonfesionalno i višejezično, a najnoviji podaci ukazuju da etnički mješoviti brakovi čine oko 7% svih brakova (Avirović-Bundalevska, 2021). U tom smislu, rezultati istraživanja daju ohrabrujuću sliku. Međutim, značajan postotak ispitanika/ca se također slaže da generalno opažaju ljude koji se više druže sa svojim etničkim i/ili vjerskim grupama.

Socijalna distanca na Kosovu je, prema nedavnoj anketi IPS (Instituta za socijalnu politiku) Musine Kokalari (2023) koja otkriva značajnu međuetničku napetost koja se pripisuje historijskim sukobima, društveno-političkim razlikama i ovjekovječenim stereotipima slična. Iako se čini da postoji određena otvorenost za profesionalnu saradnju između etničkih granica, život u blizini je manje prihvaćen. Nalazi otkrivaju značajnu društvenu distancu, pri čemu je 65% Albanaca i 63% Srba izrazilo barem neku nelagodnost zbog mogućnosti da žive jedni pored drugih.

Kao što je primijećeno na konsultacijama i dubinskim intervjuima u Srbiji, međugrupni odnosi su usko povezani sa negativnim naslijeđem prošlosti. Jedan od sagovornika je to objasnio ovako:

„I dalje smo pogođeni sukobima, posebno starije generacije. Čini se da su pomalo zarobljeni u toj mržnji, ali na sreću to se s mlađim generacijama mijenja. Saradujem sa ljudima iz drugih krajeva u regiji, ali se time baš i ne bavimo. Fokusiramo se na druge stvari.”

Sudionik dubinskog intervjua, Srbija

Isti sagovornik je izjavio da, iako im je ugodno da uspostavljaju odnose sa različitim etničkim i/ili vjerskim grupama, mnogim njihovim prijateljima/cama nije; oni to pripisuju mladim ljudima koji nekritički prihvataju narative iz porodice, kao što možemo vidjeti iz sljedećeg citata:

„Mnogi mladi su dezinformisani i prihvataju stvari iz porodice bez kritičkog pogleda na to.”

Sudionik dubinskog intervjua, Srbija

Ovdje je evindetan obrazac socijalne distance i njene povezanosti s negativnim naslijeđem prošlosti, koju su, između ostalog, ovjekovječile starije generacije. U nastavku su kvantitativni rezultati skupa pitanja u vezi sa informacijama kojima su sudionici/ce upitnika izloženi u svom porodičnom okruženju u vezi sa prošlim sukobima i međuetničkim tenzijama.

**Koja(e) od sljedećih izjava je tačna za Vas?
Možete odabrati više od jedne opcije**

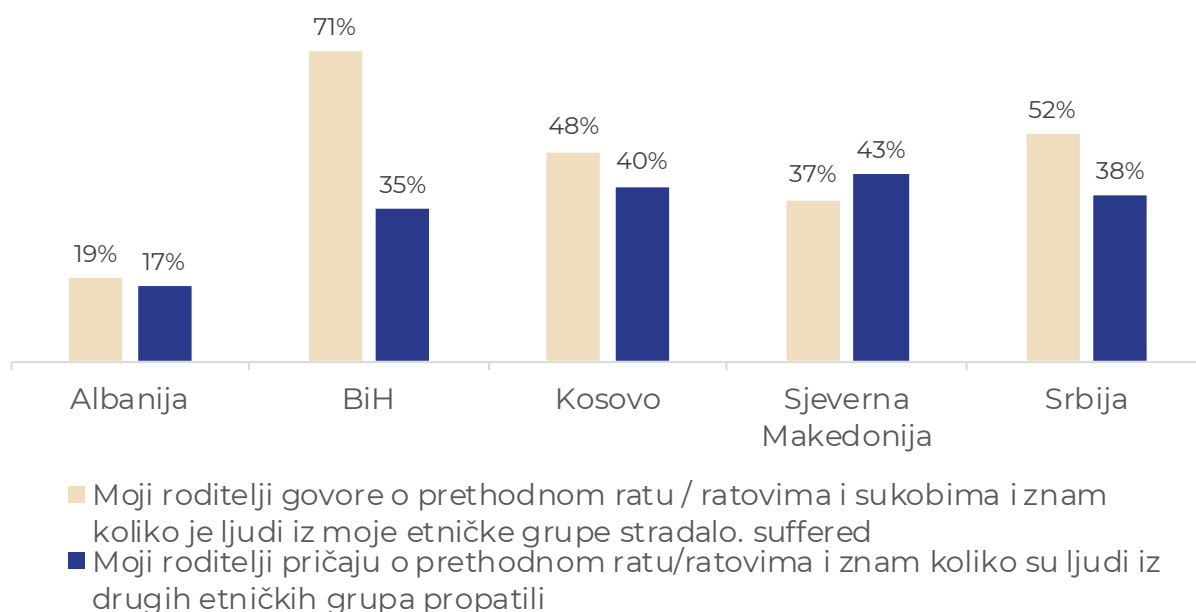

Figura 3. Međugrupno povjerenje i ponašanje (II)

Treba napomenuti da ova pitanja imaju veoma različite kontekste u svakoj zemlji i teritoriji, zbog specifičnih historijskih konteksta za svako od njih. Na primjer, iako se prema ovim rezultatima čini da starije generacije u Albaniji ne diskutuju o prošlosti, što je pitanje posebno dodano za zemlje i teritoriju sa značajnom populacijom Albanaca pokazuje da je 64% stanovnika/ca Albanije i 10% onih koji žive na Kosovu izjavilo da njihovi roditelji govore o progonima i zločinima režima Envera Hodže, što je u skladu sa zapažanjima iz lokalnih konsultativnih diskusija. Generalno, svaka etnička grupa više govori o zločinima i nasilju počinjenom nad njima, a manje o zločinima koje je njihova grupa počinila nad drugima. Kultura sjećanja i suočavanja s prošlošću isključivo je etnički orijentirana i manja je spremnost da se prepozna patnja i bol drugih.

Unakrsna analiza ovog segmenta upitnika pokazuje statističku značajnost u odnosu na područje stanovanja (ruralno naspram urbano), starost i religiju. Manje je vjerovatno da će ispitanici/e iz ruralnih područja imati prijatelje/ice iz različitih etničkih i/ili vjerskih grupa i mnogo manje se slažu da su se zabavljali ili bi se zabavljali ili bi ušli u brak sa nekim iz različitih etničkih i/ili vjerskih grupa. To nije iznenađujuće, jer ruralna područja imaju tendenciju da budu homogenija, ili manje odnosno izolovanije zajednice.

Što se tiče religije, nije bilo razlike u pogledu međuetničkih i/ili međureligijskih prijateljstava; međutim, oni koji su se izjasnili kao religiozni manje je vjerovatno da će izjaviti da su se zabavljali/da bi bili voljni zabavljati se, ili ući u brak s nekim iz druge etničke i/ili vjerske grupe. Ovo je također u skladu s činjenicom da religiozni ljudi imaju tendenciju vjerovati da brak izvan nečije vjerske grupe nije u skladu s onim što je propisano njihovom religijom. To potvrđuju i raniji istraživači (Pratto et al, 2018).

Što se tiče starosne dobi, stariji učesnici/e, posebno oni u starosnoj grupi od 26 do 30 godina, imali su veću vjerovatnoću da sklope prijateljstva – ali i voljniji i/ili iskusniji su u intimnim odnosima – van svoje etničke/religijske grupe. Na to bi, međutim, mogla uticati činjenica da su ovi sudionici/e, na osnovu godina i životnog iskustva, bili izloženi širem i raznovrsnijem krugu ljudi i sa više iskustava u stvaranju intimnih odnosa.

Sljedeća pitanja odražavaju socijalnu koheziju koja se odnosi na solidarnost i podršku u lokalnim zajednicama i susjedstvima, kolaborativne akcije za diskusiju i pronalaženje rješenja za zajednicu i slobodu izražavanja mišljenja i sticanja povjerenja.

Čini se da je gornja cifra paralelna s naglaskom u konsultacijama u Albaniji na visokom stepenu individualizma i izolacije kao glavnim faktorima nedostatka socijalne kohezije, jer je manje vjerovatno da će se ispitanici/e koji žive u Albaniji složiti sa izjavom „U mom susjedstvu, poznajem ljude koji su spremni da mi pomognu kada mi zatreba.” Generalno, ova izjava je dobila prilično visok nivo saglasnosti u drugim zemljama i teritoriji. Ovo predstavlja oštar kontrast u odnosu na druge

Koja(e) od sljedećih izjava je tačna za Vas? Možete odabrati više od jedne opcije

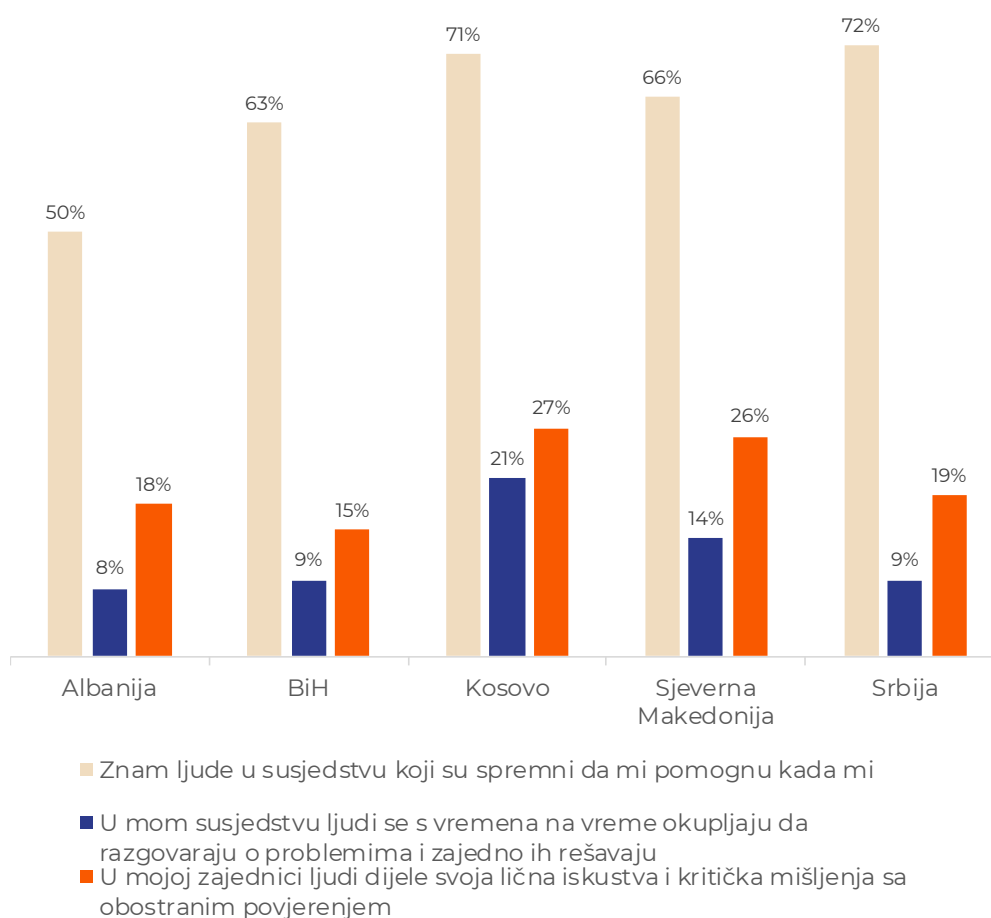

Figura 4. Povjerenje zajednice i pristupno ponašanje (III)

dvije tvrdnje koje se vide na Figuri 4 – kada su u pitanju susjedstva i zajednice koje se okupljaju radi rješavanja problema ili dijeljenja svojih problema i razmjene ličnih iskustava, što se čini kao rijetka pojava prema percepciji ispitanika/ca.

Ovo je u skladu sa stavovima izraženim tokom regionalnih i lokalnih konsultacija da postoji nedostatak sigurnih prostora za okupljanje mladih i diskusije o pitanjima koja su im relevantna, kao i sa nalazima lokalnih konsultacija ukazujući na uporni obrazac mladih koji izražavaju potrebu da se više ljudi okupi kako bi pokrenuli promjene u svojoj zajednici ili društvu u cjelini. Kada su u pitanju pojedinačni slučajevi potrebe za pomoć ispitanici/e iskazuju više povjerenja u ljude oko sebe, nego kada je riječ o jedinstvenom rješavanju problema i diskusiji koja može dovesti do suprotstavljenih stavova.

Ovo je također dokaz da ljudi u regiji nemaju razvijen osjećaj aktivnog i odgovornog građanstva. Uglavnom se oslanjaju na tradicionalne pojmove *komšiluka* (susjedstva) i individualne podrške koju bi ljudi pružili jedni drugima (Bringa, 1995), međutim svijest o aktivnom građanstvu je vrlo niska, što je pokazatelj smjernica inicijativa za buduće politike i ljudska prava.

2.4. Utjecaj negativnog naslijeđa prošlosti

Kao što je navedeno u prethodnom dijelu, negativna naslijeđa prošlosti najčešće su pripisivana kao jedna od prepreka za postizanje rodne ravnopravnosti. Učesnici/e su, tokom konsultacija u Albaniji, izvijestili da i dalje postoje određena očekivanja i podjela rada između muškaraca i žena, što utiče na njihovu ulogu u obrazovanju i profesionalnim poljima. O uticaju tradicionalnih rodni uloga raspravljalo se s obzirom na reminiscencije iz prošlosti, uz davanje primjera kako unaprijed definirane uloge mogu ograničiti mogućnosti i za muškarce i za žene. Dok se tradicije i naslijeđe iz prošlosti dekonstruišu, artikulirano je da se albansko društvo bori protiv ove prošlosti ali i dalje izlaže i podržava kulturne i patrijarhalne norme.

Negativna naslijeđa prošlosti povezuju se s patrijarhalnom kulturom, koja, prema riječima sudionika/ca, još uvijek značajno rezonira sa ženskom i muškom stvarnošću u Bosni i Hercegovini. Nadalje, sudionici/e su izrazili uvjerenje da su društvena očekivanja u njihovoj zemlji oblikovana u skladu sa **tradicionalnim rodnim ulogama**, percipiranim kao kamen temeljac zdravog društva zasnovanog na porodičnim vrijednostima. Sudionici/e su se složili da su žene u mnogim slučajevima glavni čuvari patrijarhata, posebno one iz prethodnih generacija. S tim u vezi, problem reprodukcije patrijarhata kroz socijalizaciju i porodično obrazovanje prepoznat je kao značajna prepreka ravnopravnosti.

„Na žalost, gledajući moju majku i baku, postalo mi je jasno da su one uvijek više cijenile muškarce nego žene. Djevojci je rečeno da skuha kafu i čisti, dok mom bratu, na primjer, nikad tako nešto nije rečeno. Naša prošlost opstruira našu sadašnjost”.

Sudionica lokalne konsultacije, Bosna i Hercegovina

Razmišljajući o negativnim naslijeđima prošlosti, sudionici/e konsultacije u Srbiji su tvrdili da je patnja žene fokusirana na ulogu žena kao žrtava i preživjelih sukoba i na specifične načine na koje utiče na žene, ali ne i na druge društvene grupe. Nekoliko sudionika/ca je također reklo da ne vide da su sukobi u potpunosti završeni i da vjeruju da procesi pomirenja tek počinju, suprotno popularnom mišljenju prema kojem su procesi pomirenja pri kraju. Ovo daje sasvim drugačiju sliku u smislu naslijeđa prošlosti i uloge koju bi žene trebale imati u budućnosti. U svakom slučaju, vidi se da na rodnu ravnopravnost naslijeđe sukoba utječe na negativan način, kao što jedan od sudionika ukazuje:

„Devedesetih smo se okrenuli narativu ‘mi’ protiv ‘njih’, u kojem je bitno da smo mi ti superiorni. Vjerujem da je u takvom okruženju toksična muškost počela da dolazi do izražaja i da je viđena kao idealan model potreban za odbranu takvog pogleda na naciju. U ovoj situaciji, žene su sigurno loše prošle i osjećam da takvo stanje traje i dan danas”.

Sudionik lokalne konsultacije, Srbija

Sudionici/e su tokom diskusije o naslijeđu prošlosti i njihovom uticaju na rodnu ravnopravnost u društvu na Kosovu istakli različite aspekte koji i dalje utiču na rodnu dinamiku. Oni su u vezi sa naslijeđem prošlosti, prateći obrazac viđen iz drugih konsultativnih diskusija, identificirali tradicionalne rodne norme, kao što su društveni pritisak da žene ostanu u domaćinstvu i da se djevojkama uskrati obrazovanje. Sudionici/e su istakli duboko ukorijenjene društvene norme i kulturna uvjerenja koja daju prednost muškoj djeci u odnosu na žensku, produbljujući rodne nejednakosti i ograničavajući mogućnosti žena.

Sveobuhvatna tema koja se pojavila bila je trajna prisutnost patrijarhalnih mentaliteta i tradicionalnih normi koje ometaju napredak prema rodnoj ravnopravnosti i ne prepoznaju i ne cijene dostignuća žena. Jedan sudionik je povezo ove stavove sa historijskim faktorima, kao što je industrijska revolucija, stvaranje novih mogućnosti za muškarce u radnoj snazi, dok je istovremeno jačala ideju o neplaćenom radu žena u domaćinstvu kao njihovoj primarnoj ulozi. Osim toga, tokom diskusije, nesvjesnost i nedostatak obrazovanja identificirani su kao faktori koji produbljuju nejednakosti, pri čemu se smatra da društveni otpor poboljšanju i emancipaciji proizlazi iz istrajnosti i pridržavanja patrijarhalnih kulturnih normi.

„Obrazovanje igra vitalnu ulogu u poticanju kritičkog mišljenja, dok podizanje svijesti o rodnoj diskriminaciji i promoviranje rodno osjetljivih nastavnih planova i programa može pomoći boljem i kritičkom informiranju o drugim društvenim procesima za dobrobit mnogih.”

Sudionik lokalne konsultacije, Albanija

Mladi sudionici/e u Sjevernoj Makedoniji također su istraživali pitanja kao što su diskriminacija žena, generacijski konzervativizam, naslijeđe politike rodne ravnopravnosti iz socijalističkog doba, potreba zastupanja i uključivanja marginaliziranih grupa, važnost razbijanja generacijskih trauma i utjecaj nedavnih sukoba na razgovore o miru.

„Lakše je govoriti o daljoj prošlosti, dok izbjegavamo govoriti o novijim sukobima i historiji kao što je sukob u Sjevernoj Makedoniji iz 2001. godine. Mislim da to još uvijek duboko utiče na raspravu o miru u našoj zemlji. Nedostaju prijevodi određenih važnih podataka i feminističkih vijesti i informacija. Na primjer, u vezi sa protestima na Kosovu nakon seksualnog napada maloljetnice¹⁴ nije bilo dovoljno podrške od strane sjevernomakedonskih feministkinja. Još uvijek se suviše ustručavamo govoriti o ovim pitanjima koja jako utiču na sadašnjost”.

Sudionik lokalne konsultacije, Sjeverna Makedonija

¹⁴ Sudionik se poziva na seksualni napad na 11-godišnju djevojčicu na Kosovu, praćen protestima u Prištini, Tirani i Skoplju, podstaknutih frustracijom zbog uočenog nedostatka djelovanja od strane vlasti u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja u regiji (za više informacija pogledajte *Balkan Insight*, „Za žene na Balkanu, digitalni prostor je mač sa dve oštrice“, 2023, dostupno na: <https://balkaninsight.com/2023/06/07/for-women-in-the-balkans-digital-space-is-a-double-edged-sword/>). Sudionik je istakao potrebu za inkluzivnijim medijskim izvještavanjem na makedonskom jeziku i pozvao na pojačano uključivanje makedonskih feministkinja u regionalna pitanja rodne ravnopravnosti kako bi se osigurao intersekcionalni pristup njihovoj akciji.

Također su istakli konzervativnu prirodu sjevernomakedonskog društva i umjesto da vodi ka razumijevanju, saradnji i solidarnosti nedostatak prijevoda feminističkih vijesti predstavlja izazov u stvaranju bolje socijalne kohezije između Makedonaca, Albanaca, Roma, Bosanaca itd. Ovo je ujedno i primjer kako dezinformacije mogu igrati ulogu u ometanju rodne ravnopravnosti, što je više od polovine ispitanika/ca u Sjevernoj Makedoniji u kvantitativnom istraživanju označilo kao značajan faktor.

Jedna od sudionica je spomenula diskriminaciju sa kojom se suočila u ženskim organizacijama, kao Albanka i Muslimanka, i mnogi sudionici/e su se složili da mladi ljudi moraju pronaći bolje mehanizme za zajednički rad na rodnoj ravnopravnosti.

Općenito, evidentno je **da zapažanja prikupljena kroz grupne diskusije u svim zemljama i teritorijama ukazuju na percepciju da su negativna naslijeđa prošlosti neraskidivo povezana s postojanošću tradicionalnih rodni normi.** Historijski kontekst i efekti sukoba, posebno uticaj na žene i njihovu ulogu u društvu, smatraju se glavnim čimbenikom u postojanju rodne nejednakosti. Kako su pokazala neka istraživanja, na primjer, postoji percepcija da je u bivšoj Jugoslaviji rodna ravnopravnost bila prisutnija i da je nakon raspada i sukoba koji su uslijedili napravila korak unazad, što je i uticalo na ponovno pojavljivanje patrijarhalnih normi, (Hughson-Blagojević 2012).

Zanimljivo je da su mladi sudionici/e također naglasili da ova veza ide u oba smjera, navodeći primjere kako bi rješavanje pitanja vezanih za rodnu ravnopravnost i patrijarhalne konzervativne norme moglo dovesti do bolje socijalne kohezije između različitih etničkih grupa, što se može vidjeti u odlomku iz diskusija u Sjevernoj Makedoniji gore.

PREPREKE RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI I SOCIJALNOJ KOHEZIJI IZ PERSPEKTIVE MLADIH

3

3. PREPREKE RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI I SOCIJALNOJ KOHEZIJI IZ PERSPEKTIVE MLADIH

3.1. Rigidne rodne uloge i stereotipna rodna očekivanja

Po vašem mišljenju, postavljaju li kulturne i tradicionalne norme različita očekivanja za muškarce i žene u vašoj zajednici?

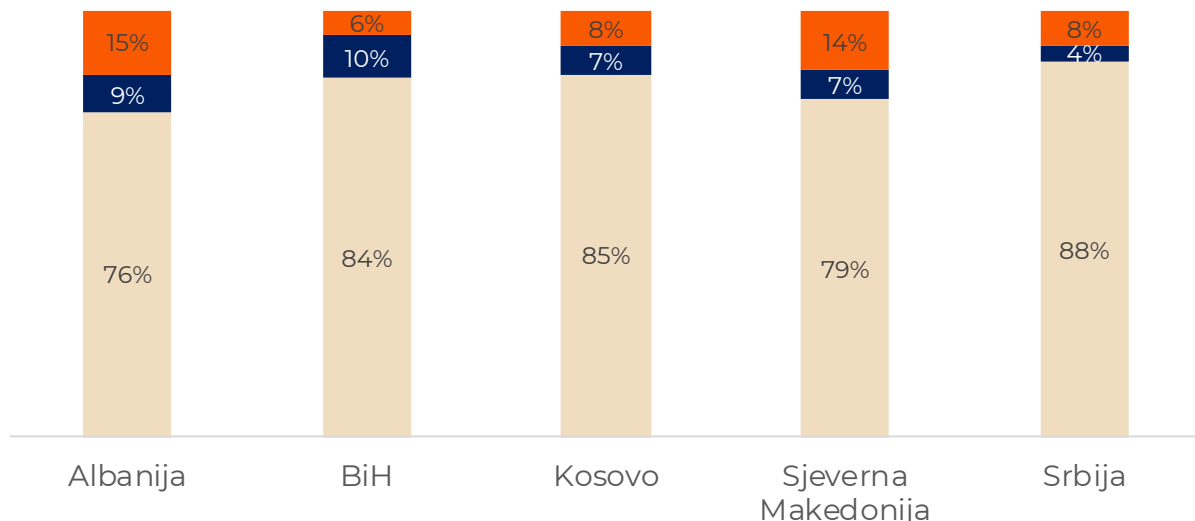

Figura 5. Percepcije mladih o različitim očekivanjima za muškarce i žene

Figura 5 prikazuje rezultate iz dijela upitnika u kojem se ispitanici/e upitani da li smatraju da kulturne i tradicionalne norme postavljaju različita očekivanja za muškarce i žene u njihovoj zajednici. Većina sudionika/ca se složila da je to zaista tako.

Sljedeće pitanje u anketi dalo je listu očekivanja i ispitanici/e su upitani da li se ona uglavnom odnose na žene, muškarce ili oboje. Rezultati pokazuju da očekivanja koja se uglavnom odnose na žene su:

- posvećuje više vremena brinući se o domaćinstvu;
- nema seksualnih odnosa prije braka;
- uda se mlada;
- rano ima djecu;
- provodi vrijeme, trud i rad brinući se o porodici.

Ova očekivanja primijenjena na žene su u skladu sa patrijarhalnim normama koje postavljaju primarne uloge žene da rađaju djecu i brinu se o porodici i domaćinstvu. Očekivanja koja su uglavnom bila relevantnija za muškarce bila su:

- skriva emocije u javnosti;
- bude glava domaćinstva;
- zaradi više od svog partnera;
- pruža finansijsku podršku porodici.

Ovo je također u skladu sa viđenjem muškaraca kao glava porodice i primarnih hranitelja, kao i sa normama koje negativno gledaju na muškarce koji su osjetljivi i pokazuju emocije. Ovi rezultati pokazuju da **su društvena očekivanja za žene i muškarce oblikovana u skladu s tradicionalnim normama uz dihotomiju hranitelj/ica/njegovatelj/ica**. Štaviše, regulaciju muške i ženske seksualnosti diktira patrijarhalni koncept nevinosti, koji se tradicionalno doživljava kao glavno bogatstvo koje određuje vrijednost žene. Zahtjev nevinosti ženskih članova porodice povezan je s konceptom 'časti' (koji se ne proteže samo na pojedinca već i na porodicu) i pojmom 'čistoće' koji su žene dužne da poštuju. Ovaj nalaz je ujednačeno viđen u svim zemljama i teritorijama.

Lokalne konsultacije pružile su iskustva i perspektive koje su učvrstile ove rezultate, pokazujući da su ove ideje i dalje preovlađujuće i da su mladi širom regije odrasli uz njih. Učesnici/e na Kosovu i u BiH istakli su dihotomiju privatne i javne sfere života, gdje se privatna sfera smatra da pripada ženama, dok ona javna muškarcima. (Hughson-Blagojević 2012; Spahić-Šiljak, 2012; Babović i Petrović, 2021).

Sudionici/e konsultacija su istakli da ove vrijednosti ovjekovječuju porodice, a često druge, starije žene u porodici, te se održavaju i tokom primarne socijalizacije. Sudionik u Srbiji je posebno iznio mišljenje da proces usađivanja ovih vrijednosti u suštini počinje od trenutka rođenja.

U konsultacijama i dubinskim intervjuima u BiH, reprodukcija patrijarhata kroz domaće obrazovanje i socijalizaciju prepoznata je kao veoma prisutna prepreka na putu za rodnu ravnopravnost. Ova reprodukcija se vrši pod nazivom 'istinske porodične vrijednosti'. Mladi su pokazali veliku svijest o tome kako je 'prirodni poredak stvari' koji je uspostavio patrijarhat imao štetne posljedice u različitim domenima privatnog i javnog života. Negativni primjeri patrijarhalnog odgoja uključuju privilegiranje muške nad ženskom djecom, koncept 'muških' i 'ženskih' poslova i zahtijevanje od djece da se ponašaju u okviru tradicionalnih koncepata ženstvenosti i muškosti (npr. djevojčice se ohrabruju da budu slatke i korisne, a dječaci da budu jaki i da ne pokazuju svoje emocije). Također se pokazalo da mladi žene starijih generacija ponekad doživljavaju kao čuvarice patrijarhalnih vrijednosti, što je ilustrovano i sljedećim citatom:

„Moja baka se iznenadi kada vidi da ne ustajem kada muškarac uđe u sobu [...] Obrazovanjem i vaspitanjem žene se podstiču da pokažu svoje emocije – u redu je da plaču i budu tužne ili ljute, dok se muškarci uče da potiskuju svoja osjećanja, u suprotnom doživljavat će ih kao mlakonje i slabiće. Vjerujem da žene, nažalost, njeguju patrijarhat tako što odgajaju mušku djecu da ne rade ništa u kući, čak ni za sebe, dok se djevojke s druge strane potiču na to, tako da kad se udaju, mogu služiti svojim muževima”.

Sudionica lokalnih konsultacija, Bosna i Hercegovina

Diskusije održane tokom konsultacija na Kosovu daju sličnu sliku, sa učesnicima/ama koji ukazuju na duboko ukorijenjene društvene norme **dajući prednost muškoj deci nad ženskom**, održavajući rodne stereotipe i ograničavajući mogućnosti za žene. Mladi su kao negativne uticaje prepoznali patrijarhalne tradicije, poput očekivanja od žena da vode računa o domaćinstvu, kao i manje mogućnosti i manje obraćanja pažnje na obrazovanje ženske djece. Također su ukazali na činjenicu da su koncepti čistoće i morala tereti koji padaju isključivo na žene – što podupire sisteme koji nastavljaju da omogućavaju i opravdavaju nasilje nad ženama, okrivljavanje žrtava i kažnjavanje žena za uočene moralne presteupe.

Sudionici/e su također izrazili zabrinutost u vezi sa negativnim uticajima očekivanja koje diktiraju patrijarhalne norme za muškarce.

Istaknuli su da rigidna očekivanja koja se postavljaju muškarcima u pogledu muškosti mogu dovesti do osjećaja niskog samopoštovanja ili depresije, dok očekivanje da muškarci ne pokazuju emocije može dovesti do toga da nerado traže pomoć za probleme mentalnog zdravlja.

Sudionici/e u Sjevernoj Makedoniji ove tradicionalne rodne norme doživljavaju kao nešto što počinje u porodici i primarnoj socijalizaciji, a zatim se dalje sistematizira u školama. Sudionici/e u drugim zemljama i teritorijama također su naglasili ulogu koju škole mogu imati u jačanju ovih normi ponašanja i „odgovarajućih interesa” za mušku i žensku djecu, kao i kroz seksistički jezik i stereotipe koje promoviraju staratelji/ce i udžbenici. Također, sudionici/e su naglasili nedostatak i neophodnost seksualnog obrazovanja, kao i podučavanje učenika/ca o pitanjima kao što su mentalno zdravlje i rodna ravnopravnost. U konsultacijama u BiH istaknuto je i da se prve pojave rodno zasnovanog nasilja ili seksizma često dešavaju u školi, u ranoj dobi. Kako se o tim stvarima ne govori, mehanizmi podrške i sankcionisanja ne postoje, a djeca se u tom smislu ne podučavaju pravilnom ponašanju, odnosno kako da prepoznaju neprimjereno ponašanje i na njega reagiraju. To dovodi do normalizacije takvih radnji. Kako je jedan sagovornik izjavio:

„Već u školama se dešava da djevojčice, čije se tijelo uglavnom brže razvija u odnosu na dječake, postanu mete neprimjernih komentara i dodira na koje nitko ne reagira kako treba. Čak i sasvim prirodna stvar kao što je menstruacija je nešto čega se djevojke podstiču da se stide i skrivaju”.

Sudionik lokalnih konsultacija, Bosna i Hercegovina

Što se tiče Albanije, mladi su naveli da obrazovni sistem trenutno jača tradicionalne patrijarhalne stereotipe. Također, kao i u drugim zemljama i teritorijama, postoji nedostatak sveobuhvatnog seksualnog obrazovanja i odsustvo feminističkih nastavnih planova i programa na svim nivoima obrazovanja.

68% ispitanika/ca navodi da u njihovim obrazovnim institucijama nedostaje unapređenje rodne ravnopravnosti. Nadalje, ovaj obrazovni nedostatak perpetuira heteronormativne koncepte i održava tradicionalne rodne uloge.

3.2. Rodno zasnovano nasilje

Toksična i militarizirana muškost, rigidni rodni stereotipi, govor mržnje i medijsko predstavljanje tradicionalnih rodni uloga povećavaju rizik od nasilja, posebno nad ženama, koje se smatra najrasprostranjenijim oblikom nasilja u cijeloj regiji. Analiza lokalnih konsultativnih diskusija i odgovori ankete ukazuju na opću svijest mladih sudionika/ca o pitanju rodno zasnovanog nasilja. Međutim, pitanja su formulisana riječima „nasilje u porodici ili porodično nasilje”, umjesto „rodno zasnovano nasilje”. Obrazloženje za ovaj odabir formulacije je da mnogi nisu upoznati sa konceptom rodno zasnovanog nasilja.

Postavljeno je interaktivno anketno pitanje: „Po Vašem mišljenju, u kojoj mjeri nasilje u porodici negativno utiče na dobrobit mladih u Vašoj zajednici?”. Odgovori su davani u vidu bodova od 1 do 5, gdje je 1 „uopće”, a 5 „veoma”. Na slici ispod prikazani su rezultati, ukazujući na opći konsenzus da nasilje u porodici barem donekle utiče na dobrobit mladih. Više od polovine ispitanika/ca u Albaniji, na Kosovu i u Srbiji odgovorilo je da rodno zasnovano nasilje u velikoj mjeri utiče na dobrobit mladih. Sjeverna Makedonija je imala mješovitije rezultate, od kojih je 37% izabralo „veoma”. Što se tiče odgovora iz BiH, od 81% ispitanika/ca koji su odgovorili sa 3 ili više, postojala je približno ravnomjerna raspodjela između nivoa.

Unakrsna analiza prema demografskim faktorima pokazala je da su ispitanici/e koji su se identificirali kao žene imali mnogo veću vjerovatnoću da se slažu sa ovom tvrdnjom, sa preko 53% njih koji su odgovorili sa 5 (veoma) u ženskoj kategoriji, naspram 27% u kategoriji muškaraca. Nadalje, postojao je statistički značaj u pogledu nivoa obrazovanja ispitanika/ca: oni sa univerzitetskim obrazovanjem su bili skloniji da se slože sa ovom tvrdnjom, za razliku od onih sa osnovnim/srednjim/stručnim obrazovanjem. Ovo je također povezano sa prethodno pomenutim faktorima u ovom poglavlju koji podržavaju rodnu ravnopravnost i socijalnu koheziju (tj. obrazovanje, zapošljavanje).

Po Vašem mišljenju, u kojoj mjeri nasilje u porodici ili porodici negativno utiče na dobrobit mladih u Vašoj zajednici? Molimo odgovorite tako što ćete navesti svoje mišljenje na nivou od 1 (uopće ne) do 5 (veoma)

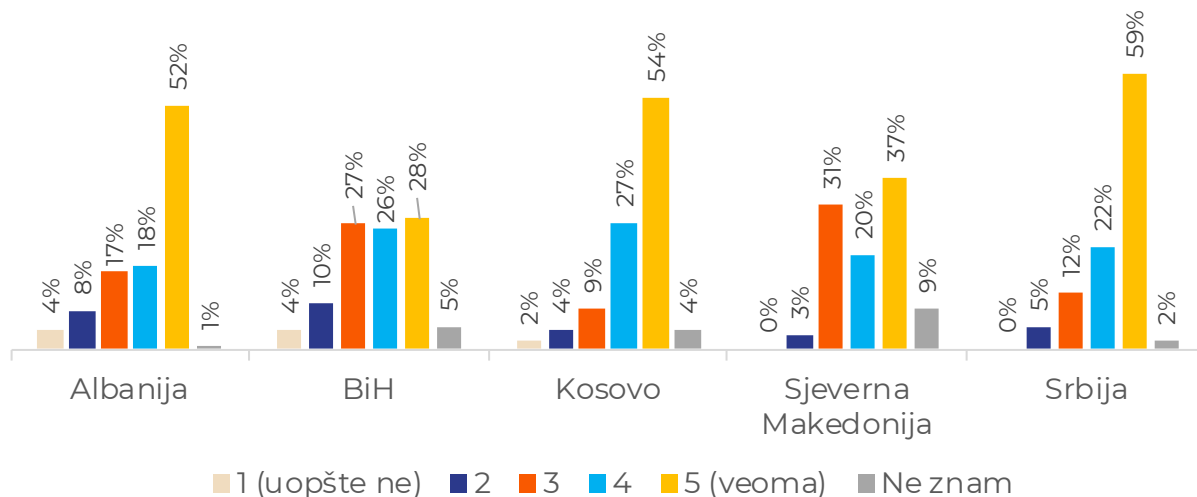

Figura 6. Percepcije mladih o nasilju u porodici

Mnoge paralele se mogu uočiti u perspektivama i zabrinutostima koje su izrazili sudionici/e lokalnih konsultativnih diskusija u svih pet zemalja i teritorija. Konkretno, uobičajeni nizovi uključuju:

- nedostatak povjerenja u institucije zadužene za sprovođenje zakona protiv nasilja u porodici i adekvatnu zaštitu i podršku žrtvama;
- zabrinutost zbog normalizacije nasilja putem rodnih društvenih normi, kao i zbog minimiziranja i narativa okrivljavanja žrtava u medijima i društvenim medijima;
- uticaj militarizovane i toksične muškosti na stopu nasilja nad ženama.

Nadalje, sve ove paralelne ideje isprepletene su, prema mišljenju sudionika/ca, kroz sistemski okvir koji je nametnut tradicionalnim patrijarhalnim rodnim normama, te militariziranim i toksičnim maskulinitetima.

3.2.1 Uticaj militariziranih maskuliniteta na stepen nasilja nad ženama

Prema mišljenju mladih u regiji društveno veličanje rata i ratnih zločinaca ostaje ozbiljna prijetnja socijalnoj koheziji. Činjenica da su muškarci koji ispoljavaju toksične muškosti više cijenjeni od onih koji doprinose svojim zajednicama naporima izgradnje mira u istraživanim zemljama i teritoriji smatra se jednim od glavnih uzroka rodno zasnovanog nasilja. Sistemska priroda toksične muškosti percipira se kao da proizlazi iz obrazaca stvorenih u odgoju, ojačanih društvenim normama i održavanih ugnjetavanjem.

Sudionici/e konsultacija u Srbiji povezali su negativna naslijeđa prošlosti, toksične muškosti i rodno nasilje, kao i druge oblike rodne ravnopravnosti. Citiran je jedan sudionik koji je izjavio:

„Tokom, a posebno nakon sukoba, stvorena je militantna kultura u kojoj se ta vrsta muškosti doživljava kao željeni kvalitet. Muškarac je taj koji se predstavlja kao branilac nacije i branilac svega što je dobro”.

Sudionik lokalne konsultacije, Srbija

Sudionici/e su se također složili da preovlađujuće ideje ukorijenjene u društvu o muškosti dovode do toga da većina ljudi ne prepozna seksualno nasilje kada ga vide ili čuju za njega. „Svi će znati da je rodno zasnovano nasilje kada muškarac pretuče ženu“, rekao je jedan sudionik, „ali kada je zgrabi iza leđa, neće svi to shvatiti kao rodno zasnovano nasilje, i to je problem”.

U BiH je nekoliko sudionika/ca grupnih diskusija identificiralo toksičnu muškost kao jedan od glavnih uzroka seksualnog i rodno zasnovanog nasilja. Također, istaknuto je da se među mladim ženama model „alfa muškaka“ često podržava i idealizira. Kako je jedna sudionica izjavila:

„Imam mnogo poznanica koje mnogo vole dominantne muškarce, čak i kada ponižavaju druge osobe ili pokazuju agresivno ponašanje. Žele se osjećati sigurno i zaštićeno, ali vrlo često te žene na kraju budu žrtve upravo tih muškaraca.“

Sudionica lokalne konsultacije, Bosna i Hercegovina

Na Kosovu je koncept toksične muškosti spominjan tokom konsultacija, sa slučajevima kada se biti muškarac koristi da se opravda štetno ponašanje. Konkretno, bilo je rasprave oko tačke koja je pokrenuta u vezi sa podjelom javnog i privatnog prostora i kako je to doprinijelo rodno zasnovanom nasilju. Primijećeno je da je javni domen historijski viđen kao prostor koji pripada muškarcima; privatni domen se obično posmatra kao prostor za žene.

Posljedično, uspostavljena je dinamika moći koja njeguje osjećaj vlasništva nad ženama, koju karakterizira kontrola nad postupcima i ponašanjem žena. Uočeno je da ova dinamika može, u nekim slučajevima, doprinijeti počinjenju nasilja nad ženama, s obzirom da jača način razmišljanja koji opravdava kontrolu i dominaciju. Ovaj način razmišljanja ponekad dovodi do čina agresije jer se na njih može gledati kao na način jačanja navedene kontrole i dominacije.

U Sjevernoj Makedoniji sudionici/e su dodatno naglasili sistemsku prirodu toksične muškosti i njene korijene u odgoju, društvenim normama i opresijom. Nadalje, jedan od sudionika u dubinskim intervjuima povezo je međugeneracijsku traumu u poslijeratnom i postkonfliktnom društvu i rodno zasnovanom nasilju:

„Kao feministkinja koja radi na organiziranju načina pacifističkog razumijevanja, vjerujem u antimilitarizam kao ključni princip. Konflikti utiču ne samo na fizički bol i žrtve, već se njegov psihološki uticaj često zanemaruje, kao i način na koji nanosi dugoročnu štetu i pojedincima i društvima. To utiče na porodice, djecu, međuljudske odnose, a time i na budućnost svih nas i na to kako se postavljamo prema drugima. Nažalost, negativno naslijeđe prošlosti utiče na femicide i seksualno nasilje, što doprinosi transgeneracijskoj traumi. Međutim, ono što mi kao društvo ne razumijemo je da imamo moć da to promijenimo.”

Sudionica dubinskog intervjua, Sjeverna Makedonija

Sudionici/e konsultacija u Srbiji istakli su da se rodno zasnovano nasilje često romantizuje u medijskim diskursima i generalno društvu. Naveli su da su vidjeli naslove koji se odnose na teške slučajeve rodno zasnovanog nasilja koje uokviruju kao „ljubavne nevolje” ili „tragični romantični kraj” u odnosu na ubistvo. Sudionici/e su ovu medijsku zastupljenost povezivali kao isprepletenu sa pozicijom žena u društvu koja je pak dijelom ovisna o modelu militarizirane i toksične muškosti koji je prevladavao tokom sukoba.

Sudionici/e iz BiH su izvijestili da su u komentarima na društvenim mrežama naišli na brojne primjere okrivljavanja žrtava. Izjave poput „Tražila je to” ili „Zašto se uopće našla u toj situaciji?” identificirane su kao široko rasprostranjene reakcije na nasilje u društvenim medijima i javnim forumima. Izražena zabrinutost potvrđuje da je rodno zasnovano nasilje u regiji strukturirano kao diskurs poricanja i šutnje – komponenta poricanja/skepticizma proizvodi i pojačava komponentu šutnje.

Youth 4 Inclusion, E...

Youth Cons...
Pristina, K...
03.05.20...

3.2.2 Utjecaj pandemije Covid-19 na pojavu ili ozbiljnost slučajeva rodno zasnovanog nasilja

Ispitanici/e u konsultacijama su pandemiju Covid-19 naveli kao jedan od faktora s ozbiljnim uticajem na žene i djecu koja su doživjela više nasilja u izolaciji kod kuće.

Ispitanici/e u BiH su istakli da je pandemija Covid-19 poremetila rad prihvatilišta za žrtve rodno zasnovanog nasilja, ostavljajući žrtve bez izlaza i prisiljavajući ih da ostanu sa počiniocima. Nedostatak institucionalne i stručne podrške primorao je žrtve rodno zasnovanog nasilja da ostanu u nasilnim porodicama i partnerskim odnosima.

Rezultati na Kosovu i u Sjevernoj Makedoniji pokazuju da su se tokom pandemije Covid-19 povećali slučajevi nasilja u porodici, na Kosovu je prvih sedam mjeseci pandemije zabilježen porast od 11%, dok je period od marta 2020. do kraja 2021. godine obilježio porast slučajeva nasilja u porodici za 28%. Prevalencija nasilja u porodici bila je visoka i prije pandemije, a s Covid-19 je dodatno porasla. Sudionici/e su kritički ispitali i povezali toksičnu muškost predstavljenu u radu Jordana Petersona i Andrewa Tatea¹⁵ s porastom nasilja i anti-rodnih osjećaja.

Obojica su vrlo uticajne javne ličnosti koje su zagovornici repatrijarhizacije i hegemonističkog maskuliniteta koji se kosi s rodnom ravnopravnošću.

Covid-19 je, prema navodima nekih sudionika/ca iz Srbije, također uticao na društvenu distancu i povećanje individualizma:

„Pandemija je stopirala i preokrenula malu pozitivnu promjenu koja se počela događati. Ljudi su se više odvojili od drugih i okrenuli se vlastitim interesima.”

Sudionik dubinskog intervjua, Srbija

Uz sve negativne posljedice koje je Covid-19 donio, dogodili su se i pozitivni uticaji sa ženskim digitalnim aktivizmom koji je počeo cvjetati, kao što je pokret u BiH „Nisam tražila” pokrenut od strane grupe glumica paralelno sa pokretom #metoo. Pokret je mobilizirao žene da prijave rodno zasnovano nasilje i dobiju psiho-socijalnu podršku, ali i da razbiju „zavjeru šutnje” koja žene drži zatvorene u društvenim i kulturnim normama. Slični pokreti koji su se odvijali na raznim platformama i kampanjama formirani su i u Srbiji, Hrvatskoj i Sjevernoj Makedoniji kao što su NisiSama, Meduza i Verujem Ti, i tim povodom se žene bile osnažene da istupe, pružena im je podrška i bile su ohrabrene da zatraže pravdu. Haštagovi #СераКажувам na makedonskom i #TaniTregoj na albanskom postali su popularni u Sjevernoj Makedoniji. Pokret je u ovom ili onom obliku imao efekat preliivanja u regiji; u Albaniji je, na primjer, sprovedeno nekoliko kampanja protiv seksualnog nasilja, dok je Kosovo vodilo digitalnu kampanju protiv silovanja i seksualnog nasilja pod haštagom #siguripervajzat (bezbjednost za djevojke).

¹⁵ Jordan Peterson je kanadski psiholog koji žali za opadanjem vjerskih i tradicionalnih porodičnih vrijednosti, okrivljujući rodnu ideologiju i LGBTQIA+ agendu za otuđenje mladih belaca i uništenje zapadne civilizacije. Vidi: <https://www.theguardian.com/science/2018/feb/07/how-dangerous-is-jordan-b-peterson-the-rightwing-professor-who-hit-a-hornets-nest> (pristupljeno 8. avgusta 2023.); Andrew Tate je britansko-američki youtuber i influencer koji je također samoproglasi mizoginista. Vidi: <https://www.bbc.com/news/uk-64125045>, (pristupljeno 6. avgusta 2023.).

3.2.3 Iskustva nasilja i diskriminacije

Lakše je govoriti o nasilju koje se događa drugima nego o ličnim iskustvima sa nasiljem. Kao što su pokazala mnoga prijašnja istraživanja, većini zbog sjene okrivljavanja i sramoćenja žrtve nije prijatno da dijele lične priče o nasilju (Hughson-Blagojević 2012; Spahić-Šiljak, 2012; Babović i Petrović, 2021). Studija je potvrdila ovaj trend.

U Sjevernoj Makedoniji, sudionici/e nisu bili voljni dijeliti lična iskustva nasilja i diskriminacije. Međutim, sagovornica koja je članica ministarstva koje se bavi pitanjima rodne ravnopravnosti, opisala je priliku u kojoj se neposredno prije početka sastanka jedan političar otvoreno obratio svim članovima ovog ministarstva i rekao:

„Drago mi je što ću imati priliku da radim sa najljepšim ministarstvom, pošto ste sve žene”.

Ova izjava je jedan od primjera dobronamjernog seksizma (Ćeriman i Spahić-Šiljak 2022) koji je kulturološki prihvatljiv način komunikacije i žene vrlo često ne prepoznaju ove sofisticirane oblike seksizma, jer su ga internalizirale do te mjere da ne vide štetu u ovakvim izjavama (Demukaj et.al.2019; Danaj 2020; Spahić-Šiljak et.al. 2022).

Na Kosovu, sudionici/esu podijelili primjeresvjedočenja i doživljavanja diskriminatornog ponašanja i govora mržnje u okviru obrazovnih institucija, posebno usmjerenih na pojedince sa invaliditetom ili one iz marginaliziranih grupa kao što je LGBTQIA+ zajednica. Jedna od sudionica je podijelila sljedeće:

„Želim da podijelim konkretan slučaj. Kao žena sa poteškoćama u kretanju, nisam bila diskriminirana ni u porodici ni u školi, već u politici kada sam postavljena u ulogu ambasadorke. Svaki put kada sam hodala, primijetila sam promjenu u njihovim izrazima lica i razgovoru. Pokušavala sam podijeliti svoja iskustva i postignuća, ali njima je jedino bilo važno što imam poteškoće u kretanju.”

Sudionica lokalne konsultacije, Kosovo

U BiH, mladi su se fokusirali na diskriminatorne prakse na radnom mjestu. Naime, mnoge žene su podijelile iskustva kako su ih na razgovorima za posao pitali da li su u romantičnoj vezi i planiraju li uskoro imati djecu. Sudionici/e su podijelili svoja iskustva da su pozitivni odgovori na ovakva pitanja značajno smanjili šanse za zapošljavanje i da su žene zaobiđene za poslove i unapređenje zbog gledišta da će biti previše ometene porodičnim i odgojnim obavezama. Dalja iskustva su se fokusirala na fragmentiranu primjenu zakona u vezi sa porodijskim odsustvom. Na kraju, neki sudionici/e su podijelili iskustva rodno zasnovanog govora mržnje – ovi incidenti su, kako se navodi, pratili obrazac kršenja tradicionalnih rodnih normi koji se smatra moralnim prijestupom, što je rezultiralo ličnim napadom. Jedna učesnica je podijelila svoje iskustvo odlukom da prilikom udaje ne preuzme prezime svog muža:

„Majka mi je rekla da je to velika sramota, da vrijeđam svog muža [...] Kada sam otišla u gradsku vijećnicu da odredim datum vjenčanja, čovjek koji tamo radi dao je sebi za pravo da mi kaže: ‘Sram te bilo, ti si jedina mlada koja nije uzela muževljevo prezime.’ Napao me je, osoba koja me prvi put vidi u životu”.

Sudionica lokalne konsultacije, Bosna i Hercegovina

Konsultacije i dubinski intervjui u Srbiji su priznali diskriminaciju i nasilje kao česte pojave u njihovom društvu, ali nisu željeli da razgovaraju o bilo kakvim ličnim iskustvima ili suočavanjima.

3.3 Diskriminacija i govor mržnje

Studija je imala za cilj da procijeni koliko su sudionici/e doživjeli diskriminaciju i govor mržnje i na osnovu čega. Ispitanici/e su, za svaku od kategorija koje se mogu vidjeti na donjoj slici, u upitniku upitani da li su a) lično doživjeli b) svjedočili, c) doživjeli i svjedočili diskriminaciji i govoru mržnje. Ostale opcije su bile d) ne i e) nisam siguran/a. Sve u svemu, i agregirani regionalni podaci i podaci po pojedinim zemljama i teritorijama ukazuju na neke zabrinjavajuće statistike.

To je prikazano na slici 7 ispod gdje analizirani podaci za marginalizirane zajednice pokazuju koliko je mnogo veći udio ispitanika/ca u poređenju sa ukupnim rezultatima prijavilo neki oblik suočavanja sa diskriminacijom ili govorom mržnje.

Da li ste lično doživjeli ili svjedočili bilo kakvim slučajevima diskriminacije ili netolerancije po sljedećim osnovama?

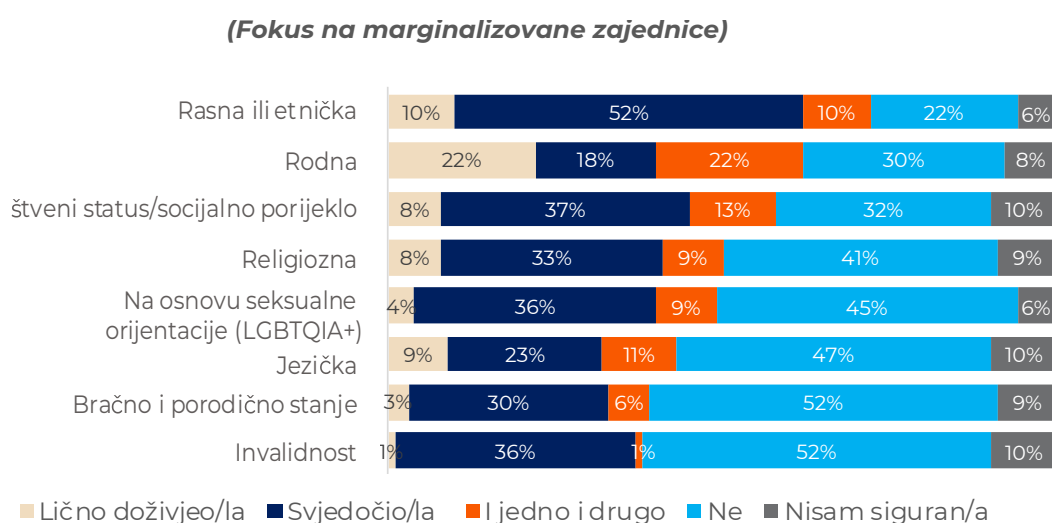

Figura 7. Iskustva diskriminacije u marginaliziranim zajednicama

Sve u svemu, preko 70% ispitanika/ca imalo je neki oblik suočavanja (doživjelo, svjedočilo ili oboje) sa rasnom i/ili etničkom diskriminacijom ili govorom mržnje. Preko 60% imalo je neki oblik suočavanja sa rodnom diskriminacijom ili govorom mržnje. Gotovo 60% je također odgovorilo da su se suočili sa diskriminacijom ili govorom mržnje na osnovu društvenog statusa. Nešto manje od polovine imalo je neki oblik suočavanja sa diskriminacijom ili govorom mržnje usmjerenim prema LGBTQIA+ zajednici, a oko polovina njih kada je u pitanju religija.

U posljednje vrijeme, diskriminacija i govor mržnje se na društvenim mrežama zasnivaju na mizoginiji i homofobičnim diskursima. Zastupljenost rodnih uloga u medijima i društvenim medijima danas ima snažan uticaj na stavove mladih o rodnim pitanjima jer uvijekječe štetne rodne stereotipe, posebno u pogledu braka, razvoda i rodno zasnovanih zločina. Rigidne rodne uloge i stereotipi zastupljeni u medijima imaju nesrazmjernu učinak na marginalizirane zajednice i nedovoljno zastupljene grupe, koje su najpodložnije tome da budu žrtve govora mržnje, uključujući govor mržnje na internetu.

Analiza segmentirana prema demografskim faktorima ukazuje da žene i manjinske grupe imaju tendenciju da imaju direktno iskustvo ili da su se generalno suočili sa govorom mržnje i diskriminacijom u nekim ili svim gore navedenim kategorijama. Što je najvažnije, žene se mnogo češće suočavaju s rodno zasnovanim govorom

mržnje u odnosu na muškarce – dok ispitanici/e koji su svoj spol naveli kao „drugi“ u velikoj većini su odgovorili da su se suočili sa rodno zasnovanim govorom mržnje i/ili diskriminacijom, što ukazuje na diskriminaciju i govor mržnje usmjeren na žene, ali i prisustvo govora mržnje i diskriminacije na osnovu rodnog identiteta. Žene su također češće naišle na diskriminaciju na osnovu rase ili etničke pripadnosti, kao i društvenog statusa.

Govor mržnje može se manifestirati putem online kanala, kao govor mržnje na internetu koji se izvodi upotrebom uvredljivog, pogrdnog ili diskriminatornog jezika u medijima i društvenim medijima koji doprinosi uvijekječenju štetnih stereotipa, jačanju predrasuda i negativnih percepcija.

Mladi uticaj medija na rodnu ravnopravnost i socijalnu koheziju percipiraju kao pretežno negativan, jer se mediji i društveni mediji često vide kao propagator diskriminatornih rodni praksi i narativa koji izazivaju podjele.

Sudionici/e studije kritizirali su medije zbog perpetuiranja stereotipa i iznošenja pristrasnih narativa, posebno u vezi sa brakom, razvodom i zločinima nad ženama, i pozvali su na odgovornije/etičko izvještavanje o ovim temama. Nadalje, sudionici/e su identificirali društvene medije kao jedan od faktora koji utiču na povećanje individualizma, izolacije i dezinformacije, što dodatno doprinosi pogoršanju identificiranih problema i izostanku diskusije o pitanjima relevantnim za socijalnu koheziju.

3.4 Proliferacija polarizirajućih identitetskih govora

Rodna diskriminacija, kao i nasilje nad ženama i djevojkama, podstaknuti su mizoginijom i homofobičnim štetnim diskursima. Preovlađujuća polarizacija diskusija koje ometaju konstruktivan dijalog i održavaju destruktivni ekstremizam žestoko je kritikovana od strane mladih u regiji, koji pozivaju na promoviranje otvorenih diskusija i kritičkog mišljenja i ističu potrebu da se udalje od fokusa „pobijediti” ili „biti u pravu”.

Mladi vide toksičnu muškost kako se širi kroz propagandu ‘logičnog zvuka’ koja napada žene i promovira ideju alfa muškaka. Ovi štetni diskursi siju sjeme da takozvana „rodna ideologija”¹⁶ raste na plodnom tlu stvorenom strahom koji je nastao kod nekih muškaraca prema osnaživanju žena, i izazivaju rigidnije rodne stereotipe koji se očekuju da se od mladića i djevojkama ispune.

Koliko se slažete sa sljedećom tvrdnjom: „Pokreti protiv rodne ravnopravnosti promovišu diskriminaciju i netoleranciju prema ženama, djevojkama, LGBTQIA+ osobama”? Molimo vas da svoj odgovor navedete na skali od 1 do 5, gdje je 1 “uopće”, a 5 “veoma”

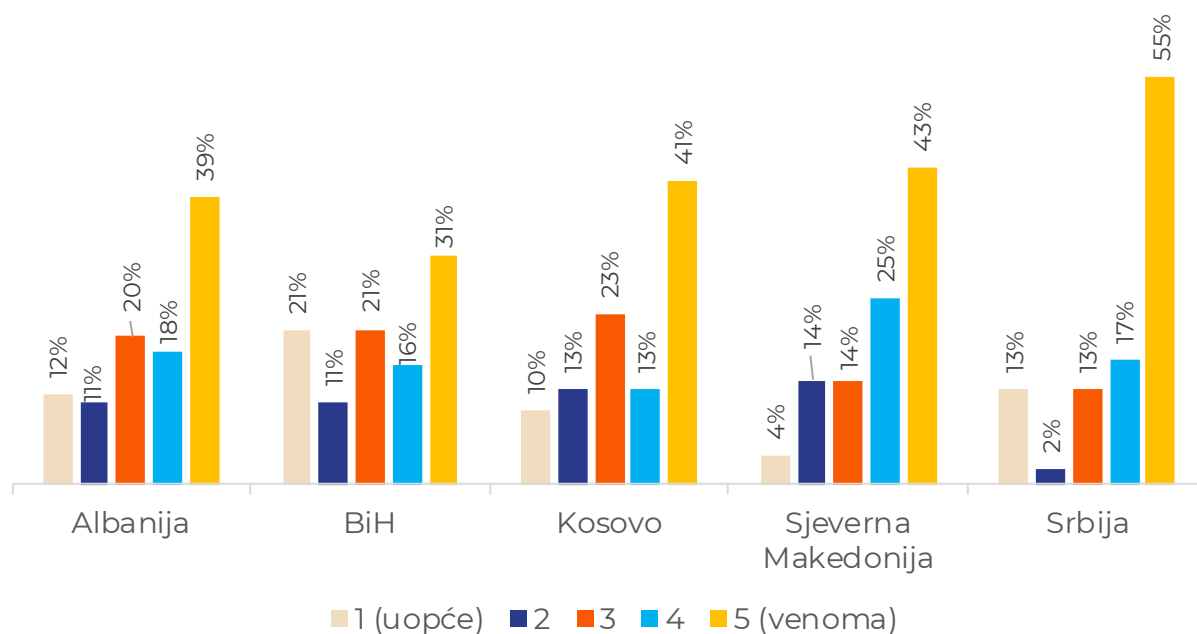

Figura 8. Percepcije mladih o pokretima protiv rodne ravnopravnosti

Figura 8 iznad, koja prikazuje rezultate kvantitativne ankete, ukazuje na neka pomiješana osjećanja među ispitanicima/ama kada povezuju diskriminaciju i netoleranciju prema ženama, djevojkama i LGBTQIA+ osobama sa pokretima protiv rodne ravnopravnosti. Ovo je posebno izraženo u odgovorima stanovnika/ca Albanije i BiH.

¹⁶ Termin “rodna ideologija” ovdje se koristi za označavanje niza uvjerenja, teorija ili perspektiva koje kritiziraju i suprotstavljaju se onome što se percipira kao erozija tradicionalnih rodnih uloga i normi. Važno je napomenuti i da, „u svom izvornom smislu, termin, skovan 1970-ih i korišten u radu, između ostalih, političolog Rule Krauss, odnosi se upravo na binarni sistem preduvjerenja i unaprijed određene rodno zasnovane asimetrije moći koje se moraju osporiti ako cijelo čovječanstvo želi da u potpunosti uživa ljudska prava. U njegovoj alternativnoj i nedavnoj iteraciji, međutim, koristi se kao dio diskursa protiv prava od strane

Mladi u Srbiji koji su sudjelovali u diskusijama i intervjuima povezivali su nacionalizam i antirodnu ideologiju kao „dolaze s istog mjesta“. Kako je jedan sagovornik izjavio:

„Kada čujete političare da govore o abortusu, organiziranju protesta, kako žene treba da imaju četvero djece, itd. vidite vezu između nacionalizma i rodne nejednakosti. Sve dolazi s istog mjesta.“

Sudionik dubinskog intervjua, Srbija

Drugi sagovornik je napravio vezu između nacionalističkih narativa i žena u politici. Prvo je naveo da je situacija sa nacionalističkim narativima u Srbiji sve gora:

“Ljudi na visokim položajima stalno stvaraju negativne narative o susjedima u regiji i na neki način čine to novom normalnošću.”

Sudionik dubinskog intervjua, Srbija

A u kontekstu toga ko je odgovoran za ovaj narativ, sagovornik je dodao:

“Nacionalizam je povezan sa spolom, da. Najčešće su muškarci ti koji promoviraju nacionalističke narative.”

Sudionik dubinskog intervjua, Srbija

Tokom konsultacija u Srbiji, sudionici/e su kada je u pitanju povećana zastupljenost žena u politici govorili o pozitivnim diskriminatornim praksama. Dok su sudionici/e izrazili skepticizam u pogledu toga koliko ove prakse mogu dovesti do istinskog povećanja broja žena na rukovodećim pozicijama i pozicijama odlučivanja, oni su naglasili važnost podsticanja učešća žena u politici i sugerirali da se veća efikasnost u praksi može postići zalaganjem za veću zastupljenost žena u politici na lokalnom nivou.

političkih i vjerskih lidera koji nastoje ograničiti ljudska prava lezbijki, homoseksualaca, biseksualnih, trans i rodno različitih osoba, pod tvrdnjom da rad na promoviranju ljudskih prava ovih osoba predstavlja kontra-kulturno ili antisocijalno ponašanje.” [Vidi General Skupština UN-a, Izvještaj nezavisnog eksperta o zaštiti od nasilja i diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, (Report of the Independent Expert on protection against violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity) A/73/152, 12. jul 2018, stav 27].

Sudionici/e u Sjevernoj Makedoniji su spomenuli pitanje sveobuhvatnog seksualnog obrazovanja, koje je identificirano kao ključna komponenta u obrazovanju mladih i za rješavanje potencijalnih pitanja u pogledu rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije. Međutim, sudionici/e su također istakli da su takvi programi često zloupotrebljavani i napadani od strane antirodних pokreta radi daljeg ostvarivanja njihovih ciljeva. Ovo potkrepljuje nedavno istraživanje koje su u regiji sproveli Cvetković i Veličkovska (2022), a koje je pokazalo da su antirodni pokreti često ciljali na obrazovne inicijative koje se u sklopu svoje strategije fokusiraju na seksualno obrazovanje i rodnu ravnopravnost. Uticaj pandemije Covid-19 na širenje anti-rodnih narativa sudionici/e lokalnih konsultacija su smatrali dijelom uticaja društvenih medija i povećane dezinformacije. Naime, kada je u pitanju toksična muškost, naglašen je uticaj globalnih figura koje promoviraju patrijarhalne i toksične narative o muškosti (maskulinitetu).

U Bosni i Hercegovini je naglašen od političke elite potpiruju etničke podjele stvarajući diskurs „unutrašnjeg neprijatelja“ kako bi skrenule pažnju sa društvenih i ekonomskih problema i predstavile se kao „zaštitnici nacije“. Ovaj koncept je povezan sa konceptom militarizovane muškosti opisane u odjeljku 2.4.2. o rodno zasnovanom nasilju. Intervjuisane osobe su zaista povezale koncept „zaštitnika nacije“ sa toksičnom muškošću i populizmom, ali su također navele da političarke ponekad reprodukuju antirodne i nacionalističke narative kako bi ostvarile političke ciljeve stranke. Mali broj političarki koje se zalažu za ženska prava prvenstveno se vezuje za njihovu marginalnu poziciju u tijelima odlučivanja političkih stranaka, ali također mišljenje sagovornika/ca je da je dio ovog nedostatka podrške političarki za ženska prava i proizvod internalizirane mizoginije koju održavaju patrijarhalne društvene norme.

PERCEPCIJE MLADIH O JAVNIM INSTITUCIJAMA

4

4. PERCEPCIJE MLADIH O JAVNIM INSTITUCIJAMA

Kvantitativni rezultati u svim zemljama i teritorijama ukazuju na vrlo niske stope povjerenja u javne institucije, kao i političke i vjerske institucije. Iako studija usvaja konceptualizaciju socijalne kohezije koja se produbljuje u međuvršnjačke odnose (horizontalna dimenzija socijalne kohezije), neka pitanja su djelomično istraživala stepen povjerenja u institucionalne procese (vertikalna dimenzija socijalne kohezije), s obzirom da su rodne¹⁷ uloge oblikovane kroz porodicu, školu i medijsku socijalizaciju.

¹⁷ Vertikalna društvena kohezija se ogleda u sposobnosti institucija da osiguraju efektivno pružanje usluga, promoviraju inkluzivne političke procese i javne politike, kao i povjerenje, legitimitet i smjelost koje građani pridaju institucijama i političkim procesima.

4.1. Jednake prilike u obrazovanju i zapošljavanju

Kvantitativno istraživanje je od ispitanika/ca zatražilo da procijene da li su prilike u obrazovanju, kao i ravnopravan tretman od strane obrazovnih institucija, dostupni različitim grupama – posebno za mušku i žensku djecu/mlade; romsku djecu/mlade; djecu/mlade sa smetnjama u razvoju; djecu/mlade migrante. **Veoma nizak postotak ispitanika/ca u svim zemljama i teritorijama složio se da se manjinama i mladima sa invaliditetom pružaju jednake prilike u obrazovanju.** Nadalje, povjerenje nije visoko u jednake prilike obrazovanja za mušku i žensku djecu/mlade. Kada je u pitanju ravnopravni tretman obrazovnih institucija, odgovori oslikavaju još oštriju sliku nejednakosti. Ovo potvrđuju i neka postojeća istraživanja, npr. UNICEF-ova studija u Sjevernoj Makedoniji je pokazala da je samo 39% romske omladine upisano u srednje obrazovanje, za razliku od 81% koji pohađaju osnovnu školu. Nadalje, kako se predočava u odgovarajućim izvještajima, nedostaju postojeće politike i resursi za osobe sa invaliditetom, uključujući obrazovanje za djecu/mlade sa posebnim potrebama.

Iako sve zemlje i teritorije imaju uspostavljene politike i zakone o rodnoj ravnopravnosti u obrazovnim institucijama i na radnom mjestu, to ne garantuje rodnu ravnopravnost u praksi. Što se tiče obrazovanja, sudionici/e lokalnih diskusija su istakli da su učenici i učenice različito tretirani u odjeljenju, kao i da su tradicionalne patrijarhalne norme u vezi sa „muškim” i „ženskim” zanimanjima i interesima i dalje održavane od strane roditelja, zajednice i ponekad čak i nastavnika/nastavnica, i uticali su na obrazovanje i karijerne putanje žena. Nadalje, studije koje ukazuju na visoke stope rodno zasnovanog nasilja, diskriminacije i seksualnog uznemiravanja u akademskim institucijama (Spahić-Šiljak et al., 2022) sugeriraju da je to još jedan način na koji se nejednakost u obrazovanju nastavlja.

Kada je u pitanju radno mjesto, pored iskustava podijeljenih u konsultacijama o kojima se govorilo u gornjim dijelovima ovog dokumenta, **postoji opći nedostatak primjene relevantnih zakona i politika koje reguliraju diskriminaciju žena u kontekstu razgovora za posao i mogućnosti unapređenja na radnom mjestu.** Kako je uočeno od strane sudionika/ca konsultacija u Srbiji, čak i kada se takve politike implementiraju, to ne mora da znači da iste vode ka ravnopravnosti, slično kao što je slučaj sa ženama u politici i na pozicijama odlučivanja. Na primjer, izjave iz dubinskih intervju sa sudionicima/ama koji rade u javnom sektoru pokazuju da javne institucije nemaju mehanizme za implementiranje akata o ravnopravnosti, te se uglavnom muškarci postavljaju na rukovodeća mjesta ili na ona na kojima imaju moć odlučivanja.

4.2. Promoviranje rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije

Po Vašem mišljenju, koji od sljedećih faktora bi pomogao u postizanju rodne ravnopravnosti i borbi protiv seksizma, mizoginije i rodno zasnovanog nasilja u Vašoj zajednici? Molimo odaberite tri najznačajnija

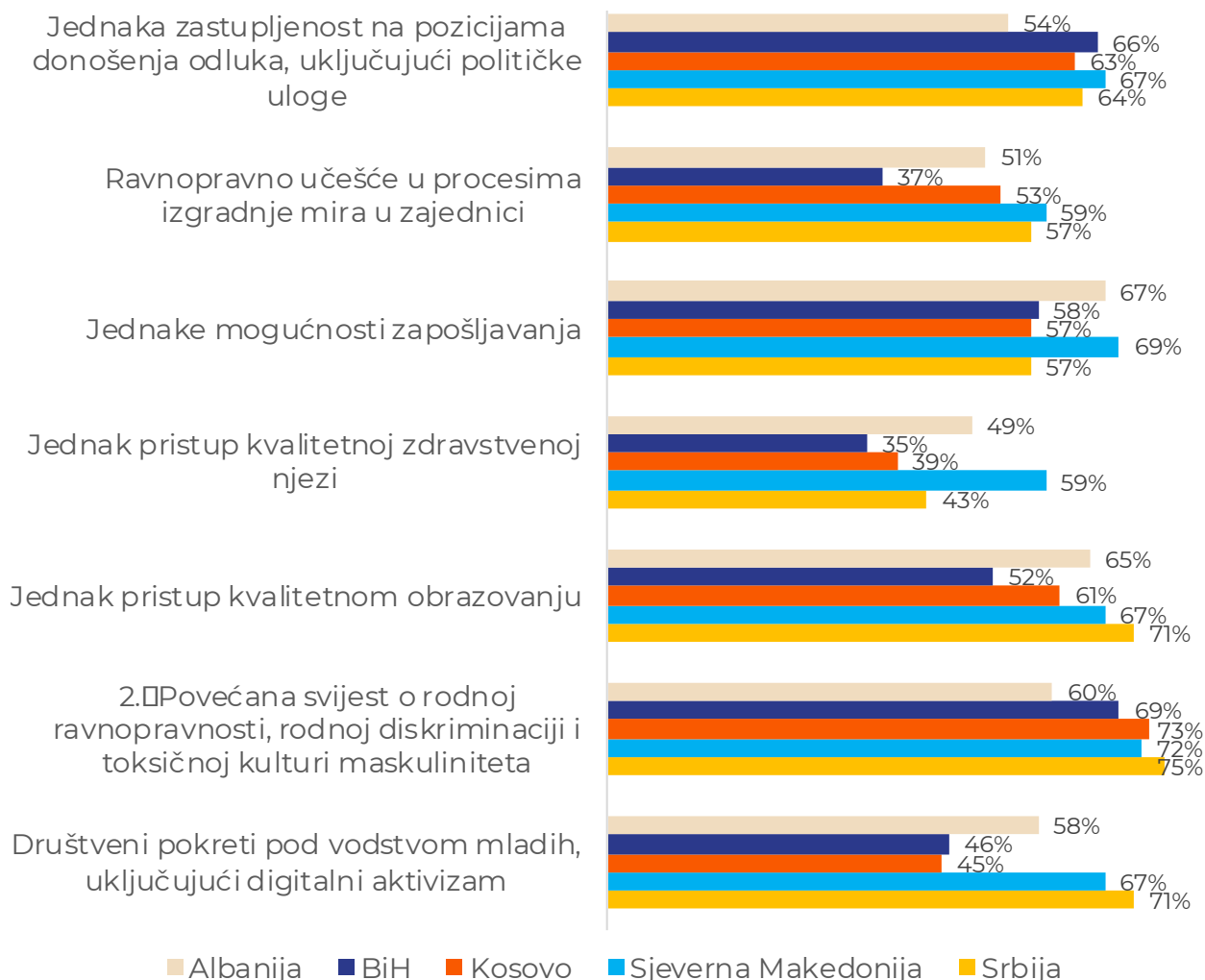

Figura 9. Percepcije mladih o faktorima koji bi pomogli u postizanju rodne jednakosti

Na figuri 9 prikazani su rezultati kvantitativnog anketnog pitanja koje je od ispitanika/ca tražilo da odaberu tri najznačajnija faktora koji bi pomogli u ostvarivanju rodne ravnopravnosti i borbi protiv seksizma, mizoginije i rodno zasnovanog nasilja u njihovoj zajednici. Sve u svemu, **rodna ravnopravnost, diskriminacija i toksična mužkost bili su najpopularniji odgovori u svim zemljama i teritorijama**. Ispitanici/e sa Kosova i iz Sjeverne Makedonije skloni su favoriziranju opcija društvenih pokreta predvođenih mladima, uključujući digitalni aktivizam, kao i jednak pristup kvalitetnom obrazovanju. Ispitanici/e iz BiH i Srbije posebno su naglasili jednaku zastupljenost na pozicijama odlučivanja. Dok među ispitanicima/ama iz Albanije, jednake prilike u zapošljavanju bile su najpopularniji izbor.

4.3. Zastupljenost žena u političkoj areni

Rezultati kvantitativnog istraživanja ukazuju na **opću podršku jednakim mogućnostima na pozicijama donošenja odluka kao važnom faktoru u postizanju rodne ravnopravnosti**. Zastupljenost žena u političkoj areni je u lokalnim konsultacijama i intervjuima gledana općenito pozitivno i kao prvi korak ka povećanju socijalne kohezije i rješavanju ne samo rodne ravnopravnosti, već i drugih pitanja.

Iako su napravljeni određeni napreci sa nametnutom kvotom na listama političkih stranaka sve zemlje i teritorije projektne regije ostaju ispod nivoa jednake zastupljenosti i učešća na pozicijama donošenja odluka i u parlamentima¹⁸ (Browne, 2017).

Na primjer, u Sjevernoj Makedoniji, sudionici/e su primijetili da je odsustvo ili podzastupljenost žena u politici povezano sa društvenim pitanjima koja prevazilaze porast nacionalističkih i anti-rodnih narativa. U intervjuima je uočeno da kreiranje politike kojom dominiraju muškarci ne odražava potrebe svih različitih grupa zastupljenih u demografiji Sjeverne Makedonije. Nedostatak zastupljenosti, kako institucionalne tako i vidljive javnosti u medijima, doprinosi jačanju tradicionalnih rodni normi koje nameću diskriminaciju na osnovu roda i spola.

Tokom konsultacija u Srbiji, došlo je do zajedničkog konsenzusa o važnosti promoviranja angažovanja žena u političkom životu kao prvog koraka u pravcu ravnopravnosti. Na Kosovu, perspektive iz dubinskih intervjuova pokazuju naglasak na povezanost između povećanog prisustva žena u politici, osporavanja kulturnih normi i uvođenja svježih perspektiva.

¹⁸ Za podatke specifične za teritoriju pogledajte UN Women, "Women in Politics", 2023, dostupno na: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2023/03/women-in-politics-map-2023>

Mladi u Bosni i Hercegovini osvrnuli su se na strah od gubitka moći i uticaj tradicionalnih vrijednosti i protivljenje promjenama muških uloga i identiteta kao faktora koji održavaju *status quo* i neravnomjernu raspodjelu moći u politici.

Istraživanje u Albaniji je pokazalo da većina prepoznaje međupovezanost između rodne ravnopravnosti i preraspodjele političke moći. Neki političari se strateški opiru rodnoj ravnopravnosti kako bi konsolidovali svoj politički utjecaj, posebno među konzervativnim dijelom društva.

Da bi se unaprijedilo žensko rukovodstvo i učešće, ključno je obezbijediti specijalizirane programe obrazovanja i obuke za žene koje se kandiduju za izbore, ali i ponuditi promotivne programe koji će motivirati žene da se bave politikom, posebno na lokalnom nivou. Asimetrična emancipacija koja se dogodila u javnom i privatnom okruženju, gdje povećani pristup žena tržištu rada nije bio adekvatno usklađen sa povećanom posvećenošću muškaraca u preuzimanju obaveza u domaćinstvu i brizi, rezultirala je dvostrukim opterećenjem za žene. Ovo je često proizvelo frustraciju i izazivalo skepticizam žena u pogledu samog koncepta emancipacije. **Uz dvostruko ili trostruko opterećenje, mnoge žene nisu zainteresirane za politiku, jer se od njih očekuje da balansiraju sa višestrukim obavezama koje proističu iz privatne (porodice) i javne sfere (karijere), dok se s istom takvom dilemom ne suočavaju muškarci.** Društvena očekivanja i tradicionalne rodne norme koje prožimaju svaki aspekt života imaju ogroman uticaj na zastupljenost žena u politici.

UPOTREBA TEHNOLOGIJE ZA RODNU

5

**RAVNOPRAVNOST I
SOCIJALNU KOHEZIJU:
RIZICI I MOGUĆNOSTI**

5. UPOTREBA TEHNOLOGIJE ZA RODNU RAVNOPRAVNOST I SOCIJALNU KOHEZIJU: RIZICI I MOGUĆNOSTI

Ukupni stavovi dobijeni iz konsultacija i intervjua ukazuju da su sudionici/e svjesni da društveni mediji mogu imati dvije strane kada je u pitanju rodna ravnopravnost i socijalna kohezija. S jedne strane, mogu doprinijeti širenju dezinformacija, štetnih narativa i stereotipa, te biti platforma za antirodne pokrete. Dok, s druge strane, društveni mediji također predstavljaju priliku mladima da komuniciraju, organiziraju se i dopru do onih izvan njihovog neposrednog kruga.

Tehnologija može biti i/ili se koristi kao alat za širenje narativa koji razdvajaju i polariziraju. Anonimnost koju pruža internet omogućava uznemiravanje, bojkot, stigmatizaciju i govor mržnje bez posljedica. Štit anonimnosti na internetu može potaknuti ljude da kažu stvari koje inače ne bi rekli javno. Štaviše, sudionici/e su identificirali moderne medije kao izvore potencijalnih dezinformacija, retorike podjela i štetnih narativa, što i ilustruju primjeri rodno zasnovanog nasilja. Sudionici/e su također izrazili zabrinutost u vezi s algoritmima platformi društvenih medija koji stvaraju "eho komore" koje sprečavaju ljude da budu izloženi različitim gledištima.

Nadalje, društveni mediji često mogu biti izvor organiziranog sajber uznemiravanja, što je moćna diskurzivna strategija koja koristi seksistički jezik i opravdavanje silovanja i nasilja (Vochočová, 2020). Zanimljiv primjer ovoga dala je sudionica lokalne diskusije održane u BiH:

„Bila sam žrtva sajber bulinga nakon što je video-zapis koji prikazuje bajramsku zabavu koju smo organizirali za migrante u prihvatnom centru preuzet sa našeg TikToka i podijeljen na FB grupi 'Stop invaziji migranata'. Nakon toga, članovi grupe su nas locirali i počeli dijeliti komentare mržnje koji sadrže prijetnje smrću, poruke sa sadržajem da nas siluju i komentare poput 'Naše bosanske cure za smrdljivcima'.

Imale smo oko 700 komentara mržnje i nismo se osjećale sigurno šetajući ulicama vlastitog grada. Fascinantno mi je bilo zašto su samo nas ciljali, nas pet žena koje smo bile tamo, ali ne i muškarce koji su također komunicirali s njima (migrantima). Koliko samo imamo u sebi

mizoginije, mrzimo ženu jer vjerujemo da ona ide na posao (da radi sa migrantima) ne zato što želi pomoći, već da ima odnose.”

Sudionica dubinskog intervjua, Bosna i Hercegovina

U skladu s drugim zapažanjima dobijenih iz dotične studije, **ovaj primjer pokazuje kako su diskriminacija i govor mržnje prema migrantskoj populaciji isprepleteni s diskriminacijom i govorom mržnje na osnovu spola, što ukazuje i na prisustvo interseksionalne komponente u preprekama socijalnoj koheziji.**

Sudionici/e su također ukazali na mogućnost pozitivnog uticaja društvenih medija.

„Društveni mediji mogu poslužiti kao dragocjeno sredstvo za pojačavanje glasova marginaliziranih grupa kada tradicionalni mediji zaostaju u svojoj zastupljenosti. Štaviše, tehnološki napredak posjeduje potencijal da kreativno angažuje širu publiku, podstičući na taj način povećanu svijest o spektru kritičnih pitanja.”

Sudionik lokalne konsultacije, Albanija

Uspjeh prošlih i postojećih inicijativa, kao što su lokalne verzije pokreta #metoo, ili Facebook grupa sa sjedištem u Skoplju koja omogućava siguran prostor žrtvama seksualnog uznemiravanja, pokazuju da društveni mediji mogu biti mjesto solidarnosti i podrške za žrtve i potlačena lica. Nadalje, istaknuto je da društvene mreže mogu biti mjesto da se čuju i marginalizirani glasovi. Istaknute su i mogućnosti da mladi dopru do šireg kruga ljudi, čuju različite perspektive, kao i da organiziraju aktivističke inicijative usmjerene na pitanja rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije. Također je istaknuto da se široka publika, uglavnom mladih, koju imaju influenceri na različitim platformama društvenih medija može iskoristiti za promoviranje pozitivnih poruka i aktivističkih inicijativa s posebno širokim dometom. Tehnologija se stoga može koristiti i za rušenje barijera, dijeljenje priča, podizanje svijesti, osnaživanje i inspiriranje drugih, podsticanje veće svijesti i aktivizma.

PREPORUKE MLADIH

6

6. PREPORUKE MLADIH

Istraživačke aktivnosti u svim zemljama i teritorijama pokazale su da mladi snažno vide sebe kao aktere/ke promjena. Mladi se osjećaju spremnim da preuzmu odgovornost i akcije kako bi promijenili svoju budućnost. Oni pozivaju na prilike da se njihov glas čuje i da budu osnaženi da djeluju kao lideri/ke promjena. Također pozivaju institucije i kreatore/ke politike da ciljaju sljedeće kategorije kako bi se smisleno pozabavili pitanjima rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije u regiji:

Obrazovanje: Sudionici/e su naglasili potrebu za edukacijom o pitanjima kao što su diskriminacija, rodna ravnopravnost, rodno zasnovano nasilje, mentalno zdravlje, negativna naslijeđa prošlosti i međugrupni dijalog. Podstakli su:

- Lokalne i centralne institucije da uključe rodnu ravnopravnost u formalno obrazovanje počevši od vrtića do univerziteta. Trenutna reforma nastavnog plana i programa je zamah za integraciju rodne ravnopravnosti kao jednog od glavnih ciljeva u obrazovanju;
- Lokalne i centralne institucije da ponude nove udžbenike bez rodni stereotipa, hegemonističkih modela maskuliniteta i veličanja nasilne prošlosti, narativa koji izazivaju podjele o prošlosti i uvredljiv sadržaj;
- OCD da nastave sa sprovođenjem neformalnih obrazovnih programa o rodnoj ravnopravnosti (rodne studije, ženske studije i mobilni feministički karavani koji uključuju mlade iz malih zajednica i manjina);
- Društvene pokrete predvođene mladima da se zalažu kod lokalnih vlasti za usvajanje rodno odgovornih politika u obrazovanju;
- Lokalne i centralne institucije da rade sa OCD na osnaživanju mladih u njihovim školama i zajednicama kroz mentorske programe o rodnoj ravnopravnosti;
- OCD da osnaže mlade kroz neformalne obrazovne programe da postanu lideri/ke zajednice.

Društveni mediji za društvenu dobrobit: Mnogi sudionici/e su također naglasili važnost pismenosti na društvenim mrežama u borbi protiv dezinformacija, podsticanju kritičkog razmišljanja o sadržaju koji promovira mržnju i diskriminaciju na internetu, i rodno zasnovanom nasilju, kao i podsticanju odgovornije upotrebe društvenih medija. Osim toga, predložili su korištenje influencera/ki s velikim platformama za promoviranje pozitivnih i osnažujućih poruka koje dekonstruiraju opresivne društvene norme. Oni su pozvali:

- Lokalne i centralne institucije za povećanje digitalne pismenosti mladih za odgovorno korištenje društvenih medija u školama i na univerzitetima (programi osnaživanja u formalnom i neformalnom obrazovanju u suradnji sa OCD i medijskim stručnjacima/stručnjakinjama);
- Obrazovne institucije da uz podršku OCD pokrenu kampanje protiv govora mržnje i diskriminacije, posebno rodne diskriminacije (jedan od događaja je 16 dana aktivizma);
- Obrazovne institucije i OCD da koriste influencerke/ke na društvenim mrežama koji su popularni i koji su spremni da podrže kampanje protiv diskriminacije i zalažu se protiv rodno zasnovanog nasilja;
- Lokalne i centralne institucije da uz podršku OCD stvore mreže sigurnih sajber prostora za žrtve rodno zasnovanog nasilja;
- Lokalne i centralne institucije da uz podršku OCD kroz ciljanu obuku osnaže mlade da se zaštite u sajber prostoru.

Podsticanje aktivnog građanskog načina razmišljanja: Istraživanje je istaklo potrebu da se podstiče građanska odgovornost i kolektivna mobilizacija za socijalnu koheziju. Mladi koji su konsultirani u studiji preporučili su da:

- Obrazovne institucije kroz kampanje i ciljane programe OCD povećaju interesovanje mladih za volontiranje u školama i lokalnim zajednicama;
- OCD pokrenu javne forume za mlade na kojima bi raspravljali o društvenim i političkim temama relevantnim za njihovu zajednicu, kao što su zapošljavanje mladih i njihova zastupljenost u politici;
- Lokalne i centralne institucije uz podršku OCD povežu sadašnje građansko obrazovanje u školama sa potrebama lokalne zajednice i omoguće mladima da ostvare građanske vještine;
- Obrazovne institucije i OCD organiziraju programe solidarnosti za pomoć onima koji su u nepovoljnom položaju;
- Lokalne i centralne institucije uz podršku OCD-a sponzorišu stažiranje mladih u državnim institucijama, pravosuđu i lokalnim preduzećima kako bi primijenili građanske vještine koje su stekli u školama;
- Lokalne i centralne institucije uz podršku OCD-a pokrenu medijske obrazovne programe za podsticanje aktivnog građanstva;
- Političke institucije usvoje rodno osjetljive politike i strategije kako bi uključile više žena i mladih u mirovne procese.

Aktivni dijalog i interkulturalne kompetencije: Sudionici/e se nadaju da imaju više mogućnosti da podstaku inkluzivni dijalog i omoguće ljudima iz različitih sredina i eventualno različitih mišljenja da se uključe u građansku debatu i diskurs, povežu se i podijele zajedničke ciljeve. Rezultati istraživanja ukazuju na potrebu da se marginaliziranim grupama da više glasa.

- Obrazovne institucije uz podršku OCD-a uz adekvatne pedagoške alate ojačaju mir i interkulturalne pedagogije u formalnom i neformalnom obrazovanju;
- Obrazovne institucije uz podršku OCD-a osnaže mlade da ojačaju konstruktivne dijaloške vještine u diskusiji o suprotstavljenim i podijeljenim narativima iz prošlosti koji ometaju socijalnu koheziju;
- Političke institucije uz podršku OCD-a organiziraju javne debate sa mladima kako bi razgovarali o hitnim pitanjima u njihovim zajednicama i zagovarali o pravima manjina, posebno pravima seksualnih i etničkih manjina;
- Obrazovne institucije uz podršku OCD-a pokrenu programe vještina pregovaranja koji su ključni za diplomatiju, kao i rješavanje sukoba u svakodnevnim situacijama (programi mira i izvršnog liderstva);
- OCD stvore sigurne prostore za mlade radi razmjene njihovih iskustava i rješavanja pitanja od njihovog interesa (pokretanje foruma za razmjenu mladih, veb ili drugih medijskih platformi).

Istraživanje vođeno mladima mješovitim metodom i participativnim pristupom je u sklopu istog proizvelo sveobuhvatan materijal iz ankete, lokalnih konsultacija i dubinskih intervjua sa mladima u pet zemalja i na teritoriji regije. Ovaj inovativni istraživački pristup je potvrdio da se suštinska socijalna kohezija ne može postići bez rodne ravnopravnosti i uključivanja svih glasova, posebno glasova onih koji su marginalizirani i koji se identificiraju kao pripadnici/ce manjina ili nedovoljno zastupljenih grupa.

Mladi su svjesni rodne diskriminacije, i rodnu ravnopravnost povezuju sa jednakim pravima i mogućnostima, pravednošću i demokratijom, dok socijalnu koheziju sa solidarnošću, razumijevanjem, jedinstvom i saradnjom, što oslikava društveni i politički pejzaž njihovih zajednica. Mladi osim što su pokazali svijest o višestrukim izazovima koji ometaju rodnu ravnopravnost, istakli su i osnovne faktore koji doprinose trenutnoj rodnoj nejednakosti. Postajalo je sve očiglednije da su rekalkibracija obrazovnog sistema i redefinisanje društvenih narativa neophodni koraci ka podsticaju veće jednakosti i pravde.

Negativno naslijeđe prošlosti, tradicionalne rodne uloge, društvena očekivanja od žena i muškaraca, hegemonistička i toksična muškost, rodno zasnovano nasilje, govor mržnje i korupcija su prema detaljnoj analizi podataka najveće prepreke i izazovi rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije. Nesumnjivo, patrijarhalne norme su se pojavile kao istaknuta sila koja oblikuje društvenu dinamiku širom regije. Žene i osobe iz marginalizovanih zajednica zbog preovlađavanja pristupa orijentisanog na muškarce i dalje se susreću sa ogromnim preprekama u različitim domenima, uključujući i sferu politike. Prožimajući utjecaj patrijarhalnih normi i ukorijenjenih rodni očekivanja unutar zajednice postao je opipljivo očigledan tokom studije, što je rasvijetlilo pitanje normalizacije i legitimizacije rodno zasnovanih stereotipa kroz socijalizaciju i formalno obrazovanje.

Rodna ravnopravnost je prepoznata kao ključ za postizanje socijalne kohezije u regiji, koju još uvijek ometa kultura koja se u velikoj mjeri temelji na toksičnom i militariziranom modelu maskuliniteta koji proizlazi iz negativnog naslijeđa prošlosti.

Studija je otkrila važnost stvaranja fizičkih prostora za povezivanje mladih, naglašavajući potrebu za sistemskim promjenama koje uključuju mlade pojedince kao lidere/ke i kreatore/ke politike. Uprkos osjećaju obeshrabrenja koji je proizašao iz priznanja stalnog prisustva sveprisutnih mainstream narativa koji su održavali antirodne, mizoginističke i seksističke vrijednosti, sudionici/e su pronašli inspiraciju jedni u drugima i prepoznali potencijal za buduće veze i saradnju.

Uvidi stečeni iz istraživanja pružili su vrijedne informacije o tome kako bi mladi iz cijele regije željeli da se izazovi rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije riješe. Bilo da se radi o implementaciji javnih politika, omladinskih kampanja i akcionih planova, akcijama civilnog društva ili pojedinačnim omladinskim aktivističkim inicijativama korištenjem digitalnih alata, mladi sudionici/e su sa entuzijazmom dali svoj glas da se čuje. Među pomoćnim sredstvima koja mogu smanjiti diskriminaciju i nejednakosti su obrazovanje, posebno rodno osjetljivo obrazovanje, jednak pristup radu i aktivizam predvođen mladima koji može izgraditi ravnopravnija i kohezivnija društva.

Važan alat i sredstvo za društvene promjene je digitalna pismenost i digitalni i medijski aktivizam koji može iskoristiti moć različitih oblika medija za povezivanje i dekonstruiranje rodni stereotipa. Ovo istraživanje je dragocjena prednost za postojeće studije i nudi nove uvide dobijene od mladih o mladima koji mogu unaprijediti teorijske i praktične pristupe ovakvim istraživanjima.

Inkluzivnije i pravednije društvo može se izgraditi samo kroz dublje istraživanje uticaja prošlih narativa na savremena pitanja, omogućavajući mladima da uče iz historijskih lekcija i grade budućnost utemeljenu na pravičnosti i solidarnosti. Mladi, iako su potpuno svjesni izazova sa kojima se suočavaju, pokazali su veliki entuzijazam da se bave istim i snažnu volju da budu pokretači promjena u svojim zajednicama.

LOKALNI ISTRAŽIVAČKI RADOVI

Ovaj regionalni istraživački rad dopunilo je pet priloga, koji prilažu podatke prikupljene u svim zemljama i teritoriji regionalnog projekta:

- Albanija,
- Bosna i Hercegovina,
- Kosovo,
- Sjeverna Makedonija,
- Srbija.

Autori/ice ovih priloga su pet mladih istraživača/ica koji su vodili i učestvovali u studiji, i koji su tokom istraživačkih aktivnosti na svakoj lokaciji proučili uočene percepcije i iskustva mladih iz prve ruke.

LITERATURA

Astelarra, J. 2007. *Gender and Social Cohesion*. Madrid: Carolina Foundation.
Attitudes of Communities in Kosovo Towards Living Next To & Working Alongside Each Other. 2023. Prishtina, Kosovo: IPS Musine Kokalari.

Avirovic Bundalevska, I. 2021. "Intercultural marriages: current trends in the Republic of North Macedonia". Годишен зборник на Филозофскиот факултет / Annuaire de la Faculté de Philosophie 74: 697-708.

Avirovic Bundalevska & Dragovic. 2019. "Implementation Of the Ohrid Framework Agreement: Trends In Tolerance Among The Youth In The Republic Of North Macedonia" Link: [http://periodica.fzf.ukim.edu.mk/rdc/RDC%2001.1%20\(2020\)/RDC%2001.04%20Avirovic%20Bundalevska%20Irena,%20Dragovic%20Ivana.pdf](http://periodica.fzf.ukim.edu.mk/rdc/RDC%2001.1%20(2020)/RDC%2001.04%20Avirovic%20Bundalevska%20Irena,%20Dragovic%20Ivana.pdf)

Avirovic Bundalevska, I. 2021. "Intercultural marriages: current trends in the Republic of North Macedonia". Годишен зборник на Филозофскиот факултет / Annuaire de la Faculté de Philosophie 74: 697-708.

Babovic, M., & Petrovic, M. 2021. *Gender Equality Index for the Republic of Serbia 2021: Digitalization, future of work and gender equality* (p. 104). Social Inclusion and Poverty Reduction Unit of the Government of the Republic of Serbia. https://eige.europa.eu/sites/default/files/gender_equality_index_for_serbia_20

Belloni, R. 2013. 'Bosnia: Building states without societies? NGOs and civil society', in Chandler, D. and Sisk, T. D. (eds.) *The Routledge handbook of international statebuilding*. London and New York: Routledge, pp. 281-293.

Blagojević, M. 2002. *Rodni barometar u BiH 2002*. https://www.academia.edu/28845005/RODNI_BAROMETAR_u_BiH_2002 (Accessed, 20.05.2023).

Berg L. B. 2009. *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Boston: Pearson Education Int.;

Berna, I.B. 2013. Gender politics and post-conflict reconstruction in the Western Balkans. *Journal of Research in Gender Studies*, 3(2), 128-133. <https://www.questia.com/library/journal/1P3-3234861811/gender-politics-and-post-conflictreconstruction-in;>

Božanić, D. 2016. Gender and Small Arms and Light Weapons in Southeast Europe. SEESAC. http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/democratic_governance/gender-and-small-arms-and-light-weapons-in-southeast-europe.html

Bringa, T. 1995. *Being Muslim The Bosnian Way. Identity and Community in a Central Bosnian Village*. Princeton: Princeton University Press.

Browne, E. 2017. *Gender in the Western Balkans*. K4D Helpdesk Report. Brighton, UK: Institute of Development Studies.

Creswell, J. 2009. *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. Los Angeles: Sage Publication.

Cvetkovic & Velickovska (2022) "Who Is Afraid Of Gender? Analysis Of The Key Narratives And Strategies Of The Anti-Gender Movement In The Republic Of North Macedonia" Link: <http://coalition.org.mk/wp-content/uploads/2023/03/Who-is-afraid-of-gender-ANG-FIN.pdf>

Ćeriman, J. & Spahić Šiljak, Z. 2021 "‘Samo se šalim’: Analiza seksističkog humora I uvredljivih komentara

na univerzitetima Balkana”, in: Z. Spahić Šiljak, J. Kovačević, J. Husanović (eds.), *Izazovi integrisanja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: protiv rodno zasnovanog nasilja*, TPO Fondacija, Sarajevo;

Danaj, E., Lame, E. and Kalaja, D. (2019). Gender and feminist studies in Albania – a brief state of the art. *Gender, Place & Culture*, pp.1–9. doi: <https://doi.org/10.1080/0966369x.2019.1596887>.

Dauti, M. and Zhllima, E. (2016). *Public perceptions and attitudes toward gender equality in Albania*. Tirana:

UNDP. <http://www.al.undp.org/content/albania/en/home/library/poverty/publicperceptions-and-attitude-towards-genedr-equality-in-alban.html> (Accessed on July 28, 2023).

Demukaj, V., Maloku, E. and Anyla Beqa (2019) ‘Gender Stereotypes and Educational Choices in Kosovo’. Available at: <https://doi.org/10.13140/RC.2.2.22691.81449>

Dolan C. 2011. ‘Militarised, religious and neo-colonial: The triple bind confronting men in contemporary Uganda’ in Cornwall A, Edstrom J, Greig A (eds), *Men and development: Politicising masculinities*, London: Zed Books.

Drosopoulos, M. 2020. *Berlin Process: Overview of the progress by the six Western Balkans countries since London and Poznań Summits*. Prishtina: The Balkan Forum. Available in <https://thebalkanforum.org/en/berlin-process-overview-of-the-progress-by-the-six-western-balkans-countries-since-london-and-poznan-summits>;

Feruni, N. et.al. 2020. The Impact of Corruption, Economic Freedom and Urbanization on Economic Development: Western Balkans versus EU-27. *Sustainability*, 12(22), 9743; <https://doi.org/10.3390/su12229743>

Haraway, D. 1988. “Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective”. *Feminist Studies*. 14 (3): 575–599. doi:10.2307/3178066;

Harding, S.(ed). 2004. *The Feminist Standpoint Theory Reader* New York and London: Routledge.

Hughson (Blagojevic), M. 2012. Got undoing gender, undoing the Balkans: Towards ethnic and gender reconciliation. In R. Kersten-Pejanić, S. Rajilić, & C. Voss (eds). *Doing gender – doing the Balkans* (17-42);

Husanović, J. 2022. “The Challenges of Intersectionality: Researching Equality in Higher Education”, in Spahić Šiljak Z. Kovačević J. Husanović J. 2022. *Uprkos strahu I tišini. Univerziteti protiv rodno zasnovanog nasilja*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu and TPO Fondacija.

Jagosh, J., Macaulay, A. C., Pluye, P., Salsberg, J., Bush, P. L., Henderson, J., Sirett, E., Wong, G., Cargo, M., Herbert, C. P., Seifer, S. D., Green, L. W., & Greenhalgh, T. (2012). Uncovering the Benefits of Participatory Research: Implications of a Realist Review for Health Research and Practice: A Realist Review for Health Research and Practice. *Milbank Quarterly*, 90(2), 311–346. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0009.2012.00665.x>

Judis, John and Ruy Teixeira. 2002. *The Emerging Democratic Majority*. New York: Scribner.

Kelmendi, F. (2023) *Kosovo's youth: Overcoming challenges and creating opportunities*. Vienna, Austria: Österreichische Gesellschaft für Europapolitik (ÖGfE).

Kuci, Liri. Restoring Trust in the Feminist Movement.” *Www.goethe.de*, May 2023, www.goethe.de/prj/zei/en/fem/24796132.html. Accessed 15 July 2023.

Kuci, Liri, and Edlira Xhafa. 2020. *Analizë puna dhe drejtësia sociale bota e punësne kohë pandemie Krizë Dhe Mundësi*;

Lederach, John Paul. 2003. "Conflict Transformation." *Beyond Intractability*. Eds. Guy Burgess and Heidi Burgess. Conflict Information Consortium, University of Colorado, Boulder.
<http://www.beyondintractability.org/essay/transformation>.

López, I. 2007. *Gender and Social Cohesion Policies*. Madrid: International and Ibero-American Foundation for Administration and Public Policies, pp. 23-24.

Lorber, Judith. 1998. *Gender Inequality: Feminist Theories and Politics Los Angeles*, Roxbury Publishing Company.

Majstorović, D & Turjačanin, V. 2013, *Youth Ethnic and National Identity in Bosnia and Herzegovina: Social Science Approaches*, Palgrave Macmillan, London.

Mulalić, M & Karić, M. 2016. "The Politics of Peace and Conflict in Bosnia and Herzegovina", Epiphany: Journal of Transdisciplinary Studies, 9(1), pp. 139-148.

OECD. 2012. "Social Cohesion Indicators", in *Society at a Glance: Asia/Pacific 2011*, OECD Publishing.
<http://dx.doi.org/10.1787/9789264106154-11-en>.

OSCE. 2020. *Implementing the Women, Peace and Security Agenda in the OSCE Region*. Available at <https://www.osce.org/files/f/documents/3/4/444577.pdf> Accessed 27.1.2013

OSCE-led survey on violence against women: Main report. Well-being and safety of women, Osce, 2019. Accessed on June 30, 2023, Available at: https://www.osce.org/files/f/documents/9/2/413237_0.pdf ;

Popadić, D., Pavlović, Z., & Mihailović, S. 2019. *Mladi u Srbiji 2018/2019*. <http://library.fes.de/pdf-files/bue-ros/belgrad/15295-20190411.pdf> ;

Prato, F. et.al. 2018. *Shaping Social Identities After Violent Conflict Youth in the Western Balkans*. Palgrave Macmillan

Pringle, R. Thorpe, H. 2017, *Theory and reflexivity from: Routledge Handbook of Physical Cultural Studies* Routledge Accessed on: 03 Aug 2023 <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315745664.ch3>

Radovanovic, G. and Sonja Stojanovic Gajic (2013). *Women, Peace and Security in the Western Balkans*.

Radoman, M. (2020). *Vrednosne orijentacije srednjoškolaca u Srbiji – Istraživanje 2019*. (38; Biblioteka Helsinške Sveske, p. 105). Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/sveske38.pdf>

Reactor Research in Action & HERA. 2022. "Status quo report on gender-based violence, legal framework and institutional response and needs and resources analysis on victim-safety oriented work with perpetrators and men's counselling." Funded by the Federal Ministry of Austria for Social Affairs, Health, Care, and Consumer Protection.;

Soldo et al. 2017 *Obrazovanje u BiH: čemu (ne) učimo djecu? Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta u osnovnim školama*, Mas Media Sarajevo/Fond Otvoreno Društvo BiH, Sarajevo.

Spahić Šiljak, Z., Kovačević, J., & Husanović, J. (Eds.). (2022). *Izazovi integriranja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: Protiv rodno zasnovanog nasilja* (Prvo izdanje). TPO Fondacija.

Spahić Šiljak, Z. 2012 "Women, Religion and Politics", in: L. E. Cady & T. Fessenden (eds.), *Religion, the Secular and the Politics of Sexual Difference*, Columbia University Press, New York

Susmel, J. 2019 Violence against women in politics in BiH, Council of Europe, viewed 27 July 2023, Available at: <https://rm.coe.int/violence-against-women-in-politics-in-bosnia-and-herzegovina/16809fa90f>.
The Man Box Study. 2017. <https://www.equimundo.org/wp-content/uploads/2017/03/TheManBox-Full-EN-Final-29.03.2017-POSTPRINT.v3-web.pdf>

Turjačanin, V, Žeželj, I, Maloku, E, Branković, M. 2017. "Taming conflicted identities. Searching for new youth values in the Western Balkans", in Trošt and D Mandić (eds), *Changing youth values in Southeast Europe*, Routledge, London, pp. 151-176.

UN. 2013. Definition of Youth. <https://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-definition.pdf>

UNDP. 2016. Strengthening women's political participation: An analysis of the impact of women's parliamentary networks in Europe and Central Asia. United Nations Development 18 Programme. <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/genderequality/strengthening-womens-political-participation.html>

UNDP (2020), *Strengthening social cohesion: Conceptual framing and programming implications*. New York: UNDP.

UNICEF. 2024. Key Peace building Concepts for Peacebuilding, Education and Advocacy (PBEA). East Asia and Pacific Desk Review and Situation Analysis.

UNICEF. 2017. Gender Equality: Glossary of Terms and Concepts. <https://www.unicef.org/rosa/media/1761/file/Genderglossarytermsandconcepts.pdf>

Vaughn, L. M., & Jacquez, F. 2020. Participatory Research Methods – Choice Points in the Research Process. *Journal of Participatory Research Methods*, 1(1). <https://doi.org/10.35844/001c.13244>

Van Ingen, M. et al. 2020. *Critical Realism, Feminism, and Gender: A Reader*. Routledge Taylor and Francis;

Vučenović, N 2022. "(De)konstrukcija patrijarhalnih obrazaca u udžbenicima: komparativna analiza udžbenika italijanskog jezika kao stranog i srpskog jezika kao stranog", *Folia Linguistica et Litteraria*, 33, pp. 231-25.

Westmarland, N. and Bows, H. 2019. *Researching Gender, Violence and Abuse: Theories, Methods, Action*. Routledge Taylor and Francis. Kindle Edition.

